

**НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ
імені ІГОРЯ СІКОРСЬКОГО»**

Факультет соціології і права

Кафедра соціології

«На правах рукопису»
УДК _____

До захисту допущено:

Завідувач кафедри

_____ Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ

« » січня 2024р.

Магістерська дисертація

на здобуття ступеня магістра

**за освітньо-професійною програмою «Врегулювання конфліктів та
медіація»**

зі спеціальності 054 «Соціологія»

**на тему: «Національна та європейська ідентичність української молоді:
потенціал взаємопосвідчення і конфліктогенні ризики»**

Виконала:

студентка VI курсу, групи СЛ-21мп

Цикало Антоніна Юріївна

Науковий керівник:

Доцент кафедри соціології, к. соц. н., доц.,

Коржов Геннадій Олександрович

Рецензент:

Викл., к. ю. н.

Черниш Вадим Олегович

Засвідчую, що у цій магістерській
дисертації немає запозичень з праць
інших авторів без відповідних посилань.
Студентка _____

Київ – 2024 року

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
Факультет соціології і права
Кафедра соціології

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Спеціальність – 054 «Соціологія»

Освітньо-професійна програма «Врегулювання конфліктів та медіація»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

____ Павло ФЕДОРЧЕНКО-КУТУЄВ

« » січня 2024 р.

ЗАВДАННЯ
на магістерську дисертацію студентці

Цикало Антоніні Юріївні

1. Тема дисертації «Національна та європейська ідентичність української молоді: потенціал взаємопоєднання і конфліктогенні ризики», науковий керівник дисертації Коржов Геннадій Олександрович, кандидат соціологічних наук, доцент кафедри соціології, затверджені наказом по університету від «24» листопада 2023р. №5369-с (стаціонар).
2. Термін подання студентом дисертації: 12.01.2024.
3. Об'єкт дослідження: молодь України — особи віком 18–34 років.
4. Предмет дослідження: поєднання національної та європейської ідентичності.
5. Перелік завдань, які потрібно розробити:
 - концептуалізувати поняття «ідентичність»;
 - провести порівняльний аналіз двох підходів до ідентичності;

- визначити основні можливості і обмеження методів дослідження ідентичності;
- виявити чинники, що впливають на НІ та ЄІ;
- обґрунтувати робочі гіпотези та способи їх верифікації;
- провести власне емпіричне дослідження НІ та ЄІ серед молоді України на основі вторинного аналізу даних "Європейського дослідження цінностей.

6. Орієнтовний перелік графічного (ілюстративного) матеріалу: 25 таблиць, 5 додатків.

7. Орієнтовний перелік публікацій

8. Дата видачі завдання: вересень 2023.

Календарний план

№ з/п	Назва етапів виконання магістерської дисертації	Термін виконання етапів роботи	Примітка
	Визначення напрямку дослідження	Жовтень 2022	
	Формування джерельної бази дослідження	Листопад 2022 -січень 2023	
	Складання розгорнутого плану	Лютий 2023	
	Написання вступу до роботи (визначення об'єкту, предмету, мети та завдань)	Березень-квітень 2023	
	Підготовка і написання I розділу дипломної роботи (Теоретико-методологічні засади дослідження ідентичності)	Травень-червень 2023	
	Написання II розділу дипломної роботи (Конфліктологічна природа української ідентичності)	Липень-серпень 2023	
	Написання III розділу, висновків та коригування списку літератури.	Вересень 2023-січень 2024	
	Передача магістерської дисертації на кафедру	12.01.2024	

Студентка

Науковий керівник

Антоніна Цикало

Геннадій Коржов

АНОТАЦІЯ

Цикало А.Ю. Національна та європейська ідентичність української молоді: потенціал взаємопоєднання і конфліктогенні ризики. – На правах рукопису. Дипломна робота за спеціальністю 054 «Соціологія». – Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», кафедра соціології. – Київ, 2024. – 99 с., 25 табл., список джерел з 74 найменування, 5 додатків.

Робота присвячена дослідженню національної та європейської ідентичностей серед молодого населення України, і з метою з'ясувати їх можливості поєднання. За допомогою порядкової регресії в програмі аналізу даних SPSS були досліджені дані «European Value Study-2017», присвячені ідентичності. Перевірявся зв'язок НІ та ЄІ з переліком індикаторів, які могли впливати на ідентичність, що включали політичні фактори, соціально-демографічні та довіру до політичних інституцій з метою виявити спільне і відмінне. Результати засвідчують, що НІ вища у тих, хто визначив себе як «віруючого», хто проживає в сільській місцевості (5 тис.), хто голосує на виборах і для тих, хто готовий/-а захищати свою країну. Європейська ідентичність сильніша для людей, що вважають демократію важливою, довіряють ЄС, що живуть у Західному макрорегіоні, і менша для тих, хто має освіту 8-9 класів і нижче або фахову на базі 11 класів школи. Отримані результати можна використати при формуванні стратегії інтеграції українців у євроспільноту.

Ключові слова: національна ідентичність, європейська ідентичність, нація, молодь.

ABSTRACT

Tsykalo A.Y. National and European Identity of Ukrainian Youth: Potential for Integration and Conflict Risks. Manuscript. Master's thesis on specialty 054 Sociology. - National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", Department of Sociology. - Kyiv, 2024. 99 p., 25 tabl., 74 sources, 5 appendices.

The work is devoted to the study of national and European identities among the young population of Ukraine, and to find out the possibilities of their combination. The data from the European Value Study-2017 on identity were analysed using ordinal regression in data analysis program SPSS. The relationship of NI and EI with a list of indicators that could affect identity, including political factors, socio-demographic factors, and trust in political institutions, was tested to identify commonalities and differences. The results show that NI is higher for those who identify themselves as believers, those who live in rural areas (5,000), those who vote in elections, and those who are prepared to defend their country. European identity is stronger for those who believe democracy is important, trust the EU, and live in the Western macro-region, and less so for those with 8-9th years of education or less, or vocational education based on 11th years of schooling. The results can be used to formulate a strategy for the integration of Ukrainians into the European community.

Keywords: national identity, European identity, nation, youth.

ЗМІСТ

ВСТУП	8
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	11
1.1. Поняття "ідентичність"	11
1.2. Порівняльний аналіз теорій вивчення ідентичності: переваги і недоліки	19
1.3. Евристичні можливості і обмеження дослідження ідентичності	25
Висновки до розділу 1	33
РОЗДІЛ 2. КОНФЛІКТОЛОГІЧНА ПРИРОДА УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ.....	35
2.1. Нація, національність, національна ідентичність.....	35
2.2. Європейськість, європейська ідентичність	40
2.3. Поєднання європейської і національної ідентичності: конфліктогенні ризики	45
Висновки до розділу 2	50
РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНА І ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: МЕЖІ ПОЄДНАННЯ (ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА ДАНИМИ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ)	51
3.1. Методологія дослідження	51
3.2. Дослідження національної та європейської ідентичності української молоді.....	57
Висновки до розділу 3	78
ВИСНОВКИ	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	83
ДОДАТКИ	91

<i>Додаток 1.</i>	91
<i>Додаток 2.</i>	92
<i>Додаток 3.</i>	94
<i>Додаток 4.</i>	96
<i>Додаток 5.</i>	98

ВСТУП

Актуальність теми

Сучасні виклики консолідували українське суспільство і створили можливості для ціннісних переорієнтацій українців. Оскільки процес вступу до ЄС офіційно розпочався, для науковців особливий інтерес становить, наскільки суспільство готове сприймати європейську ідентичність, разом і всі цінності, а також яким чином українці розумують ЄІ, та найголовніше — як вона поєднується з національною ідентичністю. Україна також переживає період остаточного прощання з російськими колоніальними символами, активного створення власних і переосмислення радянського минулого. Окрім того, країни-члени ЄС також переживають трансформацію свого уявлення про українську культуру, історію та політику. Попри впевнений курс на євроінтеграцію, демократичні цінності, захист прав людини, що є основами політичного конструкта європейської ідентичності, суспільство має подолати суперечливі до них звичні практики корупції, обмеження свободи слова і прав людини, олігархату і дисфункціональних інституцій. Важливо дослідити це неоднозначне соціальне тло на предмет можливого ціннісного і культурного конфлікту.

Наукова розробленість проблеми дослідження

Дослідженню ідентичності і розробленню основних концептів приділяли увагу науковці різних напрямів: від психологічного напрямку (З. Фройд, Е. Еріксон), соціологів (конструктивісти П. Бергер і Т. Лукман, символічні інтеракціоністи Дж. Мід. та І. Гофман, історичний соціолог Н. Еліас, Е. Гідденс) до політологів (М. Гібернау). Значну увагу у своїх міждисциплінарних працях приділили ідентичності такі автори, як Ф. Фукуяма, Б. Андерсон і З. Бауман. Водночас сучасний науковий дискурс усе ще тримають критики Р. Брубейкер і Ф. Купер. Серед вітчизняних дослідників соціолог Г. Коржов, мовознавиця Г. Яворська, філософ М. Козловець та інші порушували питання поєднання ЄІ та НІ, та їх проявам в українському суспільстві.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами

Дисертація написана в рамках ініціативної науково-дослідної теми кафедри соціології «Соціологічні та політологічні дослідження конфліктів в контексті динаміки модерну: від теорії до врегулювання» (реєстраційний номер: 0122U202039), керівником якої є професор, доктор соціологічних наук Павло Володимирович Федорченко-Кутуєв.

Мета і завдання дослідження

Мета: з'ясувати як поєднуються дві ідентичності — європейська та українська національна ідентичність.

Завдання:

- 1) концептуалізувати поняття «ідентичність»;
- 2) провести порівняльний аналіз двох підходів до ідентичності;
- 3) визначити основні можливості та обмеження методів дослідження ідентичності;
- 4) виявити чинники, що впливають на НІ та ЄІ;
- 5) обґрунтувати робочі гіпотези та способи їх верифікації;
- 6) провести власне емпіричне дослідження НІ та ЄІ серед молоді України на основі вторинного аналізу даних "Європейського дослідження цінностей.

Об'єкт і предмет дослідження

Об'єкт: молодь України — особи віком 18–34 років.

Предмет: поєднання національної та європейської ідентичності

Методи дослідження

Аналіз теоретичних праць, досліджень і публікацій на тему національної та європейської ідентичності. Аналіз даних у програмі SPSS проводився на основі даних «Дослідження європейських цінностей-2017» (European Values Study), польовий етап якого в Україні проходив протягом 2020 року у формі анкетного опитування. Основний метод — порядкова регресія.

Наукова новизна одержаних результатів, полягає у тому, що вперше виконано дослідження ідентичності та чинників її формування за допомогою

порядкової регресії; вперше виявлено, що існує зв'язок між ідентичністю і вірою; вперше виявлено, що довіра до державних інститутів не пов'язана з ідентичністю, але висока довіра до ЄС навпаки свідчить про високі шанси мати сильну європейську ідентичність.

Практичне значення одержаних результатів

Результати дослідження можна використати в подальших дослідженнях, у порівнянні з регіональними чи іншими вимірами ідентичності; розробки якісного дослідження; при формуванні стратегії інтеграції українців у євроспільноту.

Структура магістерської роботи

Структура роботи зумовлена логікою дослідження і складається зі вступу, трьох розділів, восьми підрозділів, висновків та рекомендацій, додатків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи – 99 сторінок, з них основного тексту – 76 сторінок. Список використаних джерел містить 74 найменування.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ ІДЕНТИЧНОСТІ

У межах першого розділу будуть розглянуті основні підходи до вивчення ідентичності провідними дослідниками починаючи з середини ХХ століття і закінчуючи сучасними дослідниками й критиками ідентичності. Спробуємо з'ясувати на якому етапі знаходиться вивчення ідентичності в наш час. Будуть коротко розглянуті й проаналізовані дві теорії ідентичності — Соціальна теорія ідентичності та Теорію ідентичності з метою з'ясувати, яку з них доцільно використати для аналізу національної та європейської ідентичності. Наостанок розглянемо евристичні можливості й обмеження дослідження ідентичності якісною і кількісною методологією з прикладами. Спробуємо класифікувати найбільш популярні, найскладніші та найсучасніші методи дослідження ідентичності.

1.1. Поняття "ідентичність"

З розвитком психоаналізу термін "ідентичність" став ключовим у контексті соціалізації. Популярності поняття набуло в середині минулого століття в колі психоаналітиків, зокрема Еріка Еріксона. Його попередники Зигмунд Фройд і Карл Юнг опосередковано торкалися питання ідентичності, яке здебільшого не виходило за рамки індивідуального розвитку особистості. Вже у 1948 р. Еріксон велику увагу приділяє соціалізації дітей, ідентичності молодих людей, кризі ідентичності та пов'язаним з нею політичним процесам. Дослідник визначив ідентичність як «суб'єктивне натхнення відчуття тотожності та цілісності» [54, с.28] — цілком психоаналітична точка зору. На цьому етапі ще не постало питання про об'єктивні характеристики ідентичності, різні виміри та великі можливості для застосування. Він вважав, що питання вивчення ідентичності є такою ж стратегічною проблемою, як вивчення сексуальності в час Фрейда [Error! Reference source not found., с. 251–257]. Післявоєнні 1950-ті роки були ключовими для побудови стабільності у світі, у чому не останню роль відіграє колективна ідентичність. Окрім Еріксона послідовники символічного

інтеракціонізму та соціального конструктивізму розробляли свої концепції ідентичності.

За Джорджем Мідом “Я” (Self) постає зі взаємодії індивідів усередині групи — внаслідок співпраці [63, с. 164–173]. Члени суспільства володіють розумінням того, як реагувати на поведінку індивіда. Наприклад, реакції на крадіжку, помах рукою в знак привітання, принесення подарунка будуть *ідентичними* (тотожними) в межах одного суспільства. Індивід здатен пізнати самого себе лише переймаючи погляд інших людей на себе, для чого необхідно керуватися спільними правилами та нормами. Ідентичність розуміється як процес усвідомлення себе через інших. Як суспільство реагує на індивіда, так само індивід здатен реагувати на суспільство, викладаючи свою точку зору і змінюючи суспільну думку.

Драматургічний підхід Ірвінга Гофмана і його опис ідеалізації є іншим важливим поглядом на поняття ідентичності [58, с. 22–47]. Індивіди в суспільстві свідомо чи несвідомо підтримують прийнятий ідеал, якому не відповідає реальність, але який є бажаним або стереотипним, або кращим в очах інших. Ідентичність дає змогу індивідам займати зручну позицію в суспільстві. Говорячи про ідентичність (роль) в моменті “тут і зараз” індивід (виконавець) також щиро вірить і демонструє аудиторії, що це його єдина справжня роль, що минулі його ролі були неістинними, помилковими. Подібні видозміни можуть бути неочевидними, але вони відбуваються під час дорослішання дитини, здобуття професії, пристосувань до будь-яких змін у житті. Житель маленького населеного пункту, який переїхав до столиці, ймовірно, не буде виконувати роль сільського жителя, коли відвідуватиме міський кінотеатр чи концерт. Так само іммігрант, вірогідно, буде засвоювати свою роль у новій країні, звикаючи до нових традицій, мови та інститутів або ж навпаки — ізолюючись. Наукову цікавість викликають ситуації, де індивід володіє кількома ролями, що вступають у конфлікт: діти іммігрантів, представник етносу, відмінного від громадянства, спільноти з кількома мовами чи релігіями.

Ідентичність діалектично взаємопов'язана з суспільством, тому створюється суспільством і водночас здатна впливати на нього, — вважають конструктивісти Бергер і Лукман [47, с. 194–200]. Зміни в соціальній структурі здатні призвести до змін у психології індивідів. Внаслідок індустріального прогресу, цифровізації суспільного життя чи війни створюються нові ідентичності: робітника масового виробництва, блогера або волонтера. Для пояснення виникнення нової реальності та нових ідентичностей необхідні нові теорії. З іншого боку, теорія також розвивається, іноді не закінчуючись на описі реальності, а продовжуючи саморозвиватись, що призводить до формування ще малодослідженого емпірично феномена, випереджаючи час. Подібне можна спостерігати з політичною мотивацією — коли певна ідеологія створює нові ідентичності, а підконтрольні медіаресурси описують нові конструкти з видань, екранів та радіо доти, доки вони не стануть реальністю. Не так важливо, що було першим — теорія чи факт, оскільки наслідки будуть відчутними в реальності [47, с. 200]

Окрім суспільства як такого, яке робить свій внесок у формування ідентичності індивідів, потрібно згадати про роль інститутів як усталених практик суспільства під час становлення ідентичності. У суспільствах з високим рівнем інституціоналізації ідентичність індивіда як внутрішня, так і зовнішня (об'єктивна для членів суспільства) — будуть практично однаковими [47, с. 183–184].

Соціолог і філософ Норберт Еліас використовує поняття Ми-ідентичність і Я-ідентичність. У своїх працях дослідник робить акцент на пришвидшеній і посиленій інтеграції населення планети внаслідок глобалізації [52]. Разом з інтеграцією паралельно відбувається посилення індивідуалізації людей: зростає кількість розмаїття, кількість ідентичностей. Соціолог вважає, що населення досі національних держав відчуває відповідальність за проблеми й біди в інших державах; створюються й удосконалюються організації світового масштабу, мета яких — підтримка і контроль стабільності у світі. У наш час і економічна глобальна система, і світові організації збільшили свою кількість і якість,

зробивши світ ще більш інтегрованим ніж у часи, коли Еліас писав свої праці. Однак дослідник концентрується на інтегративних процесах, не згадуючи про оборотні, — дезінтеграцію. Посилення економіки Китаю, до прикладу, робить його могутнім конкурентом Штатів з величезним населенням. Це зіставно з боротьбою за гегемонію у світовій системі за Валерстайном [46]. Окрім того, досі залишається загроза від країн з диктаторами на чолі, на кшталт Північної Кореї, Ірану, Росії та Білорусі. Водночас навіть добре інтегровані країни як Ізраїль можуть діяти всупереч рекомендаціям світових організацій у своїй політиці щодо Сектора Гази. Коли питання стосуються національної безпеки й територіальної цілісності, то світові цінності відходять на останній план. До цього варто додати, що у випадку збройної агресії, початку локального конфлікту, світові організації, як ООН, не здатні захистити цивільне населення, застосувати необхідні запобіжники, щоб перешкодити ще більшій мілітаризації воєнничих режимів. Рада Безпеки ООН довела свою безпорадність у разі необхідності прийняття ефективних рішень для створення переговорів щодо мирного врегулювання. Якщо один із членів Радбезу створює небезпечні для світу і цивільного населення конфлікти, вчиняє злочини проти людства — немає юридичного механізму, щоб вплинути на нього.

Таким чином, з Еліасом можна погодитись, що інтегративні процеси присутні на глобальному рівні, люди дійсно чутливі до людського горя поза своєї країни, сприйнятливі до культурних продуктів інших держав, а світові організації висловлюються щодо кожних нагальних питань резолюціями, але не завжди є дієвими, особливо якщо це національні питання. Це ще один привід вивчати власне національну ідентичність, позаяк її актуальність не меншає з роками, навіть попри сильну інтеграцію всього населення.

Англійський соціолог Ентоні Гідденс, як і Еліас, значну увагу приділяє глобалізації, одним із наслідків якої є збільшення значення локальних спільнот, попит на пошук своєї ідентичності [54].

На думку дослідника, у традиційних суспільствах індивід відчував свою цілісність внаслідок стабільності інститутів, традицій, практик. Але в епоху

глобалізації індивіди стали схильними до залежностей, переписування своєї ідентичності знову і знову. В індивідуалізованих суспільствах індивід вимушений брати відповідальність і приймати рішення. Калейдоскоп можливостей і свобода вибору за наявності однаково привабливих альтернатив і практичної відсутності заборон здатні паралізувати здатність взагалі приймати будь-яке рішення. Навіть ті рішення, які приймаються, мають нетривкий характер: робота, партнери, місце проживання, стать, сексуальна орієнтація, релігія та ідентичності, пов'язані з ними, змінюються швидше, ніж з'являються наукові теорії для їх пояснення. Життя людини настільки позбавлене визначеності, яка була стабільною у традиційних суспільствах, що люди легко можуть втратити свободу, надану модерною епохою, заради залежності, фундаменталізму, що відновлює внутрішнє почуття стабільності.

Але найцікавіша ідея Гідденса у тому, що він знаходить зв'язок між демократією та інститутом сім'ї. Демократія почуттів — основа побудови функціональних стосунків у сім'ї, в парі, з друзями. Довіра є ключовим стовпом розуміння. Так само як демократія є основою побудови функціональної держави. Гідденс вважає, що традиційні сім'ї у незахідних країнах зазнають змін у бік демократії почуттів і рівності статей, а значить — демократизації на всіх рівнях суспільства. Дослідник усе ж зберігає помітний оптимізм щодо глобалізації і її наслідків для світу. Він вважає, що ризики війни між двома країнами мінімальні, лише локальні конфлікти матимуть місце. Однак прогноз його не справджується, оскільки локальні етнічні чи релігійні конфлікти легко переходять межу у міждержавні, а міжнародні організації не здатні цьому запобігти.

1990-ті роки стали бумом критичних робіт про ідентичність. Найчастіше згадують розділ, написаний Брубейкером і Купером [49].

Брубейкер і Купер проаналізували недоліки ідентичності. Зокрема вони підсумували:

- поняття «ідентичність» втратило сенс через зловживання терміном;

- ідентичності варто залишатись категорією практики — повсякденного спілкування й елементом політичних промов, але не категорією аналізу, оскільки її не існує, на думку авторів, як і нації чи раси.

Ідентичність почала розширюватись і множитись. Політики лівого спрямування використовували ідентичність у широкому сенсі — як єдність у різномайтті. Прихильники правих поглядів використовували ідентичність як інструмент повернення до кращого минулого — без мігрантів, безробіття і стагнації економіки.

Що таке ідентичність? Фрагментарність і текучість чи стабільність? Брубейкер і Купер знаходять суперечності в численних значеннях і застосуваннях ідентичності. Ці суперечності хочеться зняти, оскільки поняття ідентичності з часу свого активного застосування отримало багато використань як багатофункціональний термін, так і, закономірним чином, перейняло на себе значну критику. Якщо ідентичність всюди, то її ніде немає, — користується діалектикою Брубейкер і Купер. Ми гадаємо, що ідентичність є не всюди й не завжди, однак як її зловити та виміряти — інше питання. Найпростіше розуміння ідентичності за допомогою тотожності: ототожнення себе зі спільнотою — це ознака сталості. Ототожнення себе у різний час із різними спільнотами — ознака фрагментарності. Йдеться про різні рівні ідентифікації. Якщо умовно зобразити поняття ідентичність у вигляді сходинок або дерева з гілками, то на першій буде ототожнення, на другій — ототожнення з різними спільнотами за наявності спільних ознак, на третій — їх ієрархія, тобто яка ідентичність буде частіше активізуватись.

На нашу думку, ідентичності є сталими і фрагментарними в тій же мірі, у якій і людська пам'ять. Ми не сумніваємося, що є цілісними особистостями з унікальною біографією і набором досвіду, але наша пам'ять фрагментарна, а життя — плинне. Наприклад, десять років тому А. мала ідентичність субкультури готів, а тепер — вона мати і дружина, яка не повертається до минулих практик. Припустимо, А. зустріне своїх друзів Б. і В., які були для неї джерелом ототожнення, і це активізує її ідентичність членкині маргінальної

субкультури. Або навпаки — активізації може не відбутися. Допоки не зустрінуться чинники активації за цю н-ну кількість часу, ми не можемо бути певні, чи є ідентичність чи її немає. Як квант, вона видима, коли на неї дивишся у спеціальних умовах і тоді, коли вона активна. Фокусування на вивченні однієї ідентичності індивіда (читайте: ролі) не робить інші ідентичності відсутніми чи несправжніми. Ми дозволили фокуснику звернути нашу увагу тільки на фокус, але що коїться під полою його плаща — невідомо. Визначимо ключові моменти ще раз: поняття ідентичності є багатовимірним, тому варто зняти суперечності про плинність і сталість, фрагментарність і інтегрованість, користуючись натомість поняттям активації.

Критика щодо аналітичної категорії ідентичності з одного боку правдива. Справді, ідентичність публічно-побутового поля переходить межі між практикою та аналізом. І це недолік ідентичності як популістичного терміну, інструменту політичних маніпуляцій і психологічних кротових нір. Але чи робить це ідентичність не вартою опрацювань як аналітичну категорію? На нашу думку, відповідь — ні. Певні пунктирні лінії у вивченні ідентичності дозволяють вивчати її у межах того поля, якого вона стосується: у політичному полі, у ціннісному полі, в індивідуальному полі, ідентичність національна, релігійна і т.д. Межі ці будуть перетинатися, але у кожному полі будуть свої визначення і категорії ідентичності.

Сучасна дослідниця ідентичності Марі Моран [22] на противагу іншим дослідникам вважає, що ідентичність — це не сталість і не плинність, не чергування і не симбіоз цих процесів. Ідентичність виступає класифікатором, інструментом, порожньою формою, у яку індивід може вкласти будь-який атрибут — від професії до сексуальності, від національності до політичності. У ході культурно-матеріалістичного аналізу ідентичності, Моран критикує Брубейкера і Купера, відзначаючи необхідність не відкидати ідентичність, а переосмислити поняття в тісному зв'язку з розвитком капіталізму. “Ідея соціальної ідентичності може бути використана й використовується в боротьбі за культурну та економічну рівність” [22], — пише Моран. Дослідниця також

робить спробу поглянути на розвиток поняття “ідентичність” аналізуючи як змінювалось значення починаючи з 1950-х рр. Вона приходить до висновку, що “ідентичність” — нове поняття, яке пережило трансформації з часу свого застосування від “тотожності” до ідентичності на тлі боротьби за права жінок, темношкірих у США в 1960-х рр.

Таким чином, ідентичність пережила політизацію в останні десятиліття, все більше використовуючись для віднайдення ідентичності всередині груп, які борються за права, свободи, визволення або повернення до минулої величі. Схожої думки дотримується Френсіс Фукуяма, говорячи, що сучасні конфлікти (рухи за права, ісламістський фундаменталізм, праві рухи в Європі та США тощо) є наслідком політики ідентичності [37, с. 23] В основі ідентичності, на думку дослідника, лежить почуття гідності, яке неможливо підтримувати без визнання суспільства. Масове невизнання, образи або “політика ресентименту”, як це називає Фукуяма, призводить до бажання багатьох груп за різними ознаками (від статі й гендеру до нації та релігії), добиватися змін — повернення або віднайдення людської гідності, свого "я" індивідуального і "ми" колективного.

Парадоксально, але бажання віднайти свою гідність, своє значення, своє "я" штовхає індивідів шукати ідентичність у маленьких спільнотах, які за значенням переростають більшість. Індивідуалізм призводить до перегляду своєї референтної групи в бік менших, маргіналізованих або, можна сказати, особливих спільнот. На прикладі США, які використовували тактику "плавильного котла" ще у XX столітті, можна побачити, як «інгредієнти» почали об'єднуватися у групи. Не варто плутати це явище з мультикультуралізмом — формуванням, у якому заохочується самовизначення і культурне різноманіття. Парадоксально чи ні, індивідуальне "я" потребує визнання суспільства. Тому зростає запит на ідентичність в особливих спільнотах. Покоління мігрантів не намагається більше ховати особливості своїх традицій, гендери не обмежуються статтю, а охоплюють все нові й нові ознаки, набувають популярності різні течії самовизначення.

Зигмунт Бауман у “Плинних часах” [3] не оминає актуальне питання ідентичності. Вона створюється і носить, наче вбрання, людьми, які зараз перебувають у полоні численного вибору. Кожен має можливість знайти свою ідентичність у споживацьку еру: робити покупки у супермаркеті ідентичностей. Завдяки поширенню віртуального контенту можна відчувати колективну ідентичність з людьми, яких індивід ніколи не бачив, крім як крізь екран.

Бауман рішуче критикує тезу, що ідентичність стоїть вище спільних інтересів суспільства. Він вважає, що люди послабили здатність вести діалог і керуватись спільними інтересами, натомість стали схильні до об'єднання зі страху на тлі падіння концепції "загального блага" для всіх. Він пише, цитуючи Шерон Зукін, що люди шукають власну нішу і найпростіше це зробити вдавшись до етнічної ідентичності [3, с.116]. Так само як Фукуяма, Бауман спостерігає загрозливі тенденції зростання популярності націоналістичних партій через збільшення потоку мігрантів. Однорідність членів спільноти прямо пропорційна прагненню виключати "чужих", про що Бауман пише, цитуючи Джока Янга, — така однорідність є штучною і в ній криється недовіра і невпевненість у власній групі [3, с 185]. Причиною всіх цих процесів Бауман вважає плинність. Іронічно, що плинність — одна з характеристик ідентичності, за що поняття часто критикується. Користуючись логікою дослідника, соціальні зв'язки і явища звідусіль характеризуються саме плинністю, а не постійністю. Як наслідок — зростає суспільна невпевненість, страх і недовіра. Нестабільність вимагає пошуку сталих рішень. І хоча ідентичність плинна, люди прагнуть мати відчуття сталості. Парадоксальність полягає у тому, що ідентичність змінює форми, але значення, яке вона несе для індивіда цілком стає. У момент буття ми не можемо розриватися між кількома соціальними ролями — потрібна панівна, яка дає нам не тривку, але стабільну землю під ногами, аби усвідомлювати себе.

1.2. Порівняльний аналіз теорій вивчення ідентичності: переваги і недоліки

При вивченні ідентичності використовують дві теорії: теорію соціальної ідентичності і теорію ідентичності. Перша (Social identity theory) є більш доступною з огляду на кількість джерел з цієї теми. Дослідники Тешфел і його послідовник Тернер заклали початок теорії соціальної ідентичності. Індивід схильний порівнювати свою спільноту з іншими, наділяючи позитивними ознаками "своїх" і негативними "інших" [59], [69], [71]. У теорії ідентичності (Identity theory) американського дослідника Шелдона Страйкера домінують ідеї розвинуті на основі символічного інтеракціонізму — “Я” індивіда складається з сукупності рольових ідентичностей [68], [71].

Теорія ідентичності і соціальна теорія ідентичності є основними рамками вивчення міждисциплінарного феномену. Низка вітчизняних (Г. Коржов [21], О. Зорич [13], С. Ростецька [29]) та іноземних дослідників (М. Хог, Д. Террі, К. Вайт [59], Стетс і Берк [69]) вже робили способи порівняння та класифікації в рамках своїх досліджень.

Кожна теорія напрацювала свій понятійний апарат і власне визначення ідентичності. У межах ТІ, ідентичність — це "я" індивіда в кожній соціальній групі, з якою він взаємодіє, на основі ролі [71, с. 286]. Це визначення доволі широке і підходить для практично кожної групи взаємодії. Ідентичність матері буде активна при виконанні ролі, коли є дитина, ідентичність депутатки — при виконанні службових обов'язків на роботі і т. д. Ключове питання, на яке намагається знайти відповідь теорія ідентичності, — це яким чином індивід з-поміж різних ролей обирає ту, яка буде доречна в певному соціальному контексті. СТІ натомість розглядає ідентичність у більш суворих термінах у межах міжгрупової взаємодії — це порівняння на основі соціальних категорій “свій” і “чужий”. Якщо індивід відносить себе до групи студентів, то має бути група “інших” для порівняння: батьків, викладачів, не студентів тощо. Для соціальної теорії ідентичності ключова мета — з'ясувати як відбувається процес порівняння, і як реагують індивіди в разі отримання негативного результату порівняння.

Кожна теорія описує ідентичність як складний процес зі своєю структурою, правилами та процесами. У СТІ вона будується на таких правилах: а) індивідам властиве прагнення підвищити самооцінку; б) ідентичність буває позитивною і негативною в залежності від оцінок, якими наділяється соціальна група індивіда; в) престиж залежить від результату порівняння своєї групи з чужою. Уся структура ідентичності СТІ побудована на протиставленні. Основні процеси, пов'язані з ідентичністю в СТІ, — самооцінка, самокатегоризація, порівняння.

Водночас для ТІ ідентичність є містком між двома полярностями — соціальними структурами та виконанням певної індивідуальної ролі. Зобов'язання, які на індивіда покладає суспільство, створюють панівну ідентичність, що зумовлює активізацію певної ролі. Важливість дотримання законів і порядків громадян у суспільстві формує законослухняного громадянина. Той відповідає своїй ролі: ходить на вибори, сплачує податки й дотримується законів. Суспільна важливість дотримання законів — це зобов'язання (commitment), що можна описати як ціну втрати відносин з іншими членами своєї групи. Чим більше зв'язків-зобов'язань і чим більша ціна їх втрати, тим імовірніша активація ідентичності. Панівна, опукла ідентичність (identity salience), у нашому випадку громадянина, — це висока значущість ідентичності для індивіда у конкретній ситуації.

Якщо для ТІ фактором посилення ідентичності є зобов'язання, то для СТІ — інтенсивність міжгрупового конфлікту. Чим сильніша конфронтація між протилежними групами, тим сильніша ідентичність всередині групи. Це означає, що радше друзі чи знайомі стануть ворогами в кризовій ситуації, ніж збережуть гарні стосунки, якщо їхні групи перебувають у сильному конфлікті. Це також призводить до заочної стигматизації та дискримінації певної групи, що породжує ще більше конфліктів.

Окремого обговорення заслуговує процес активації ідентичності в ТІ, а також процес порівняння в СТІ. Для активації ідентичності необхідно, щоб індивід мав стандарт уявлень про соціальну ситуацію, сформував сприйняття

ідентичності в певній соціальній ситуації, порівняв сприйняття і стандарт (що називається процесом самоверифікації) і видав результат — поведінку. Наприклад, чоловік має стандарт — уявлення, що лікарям потрібно давати хабара, але в реальній ситуації, в лікарні, він розуміє, що хабар буде недоречним через наявність відеокамер спостереження, а лікарі не піддаються натякам. Самоверифікація проходить невдало, внаслідок чого індивід переживає негативні емоції. У чоловіка є два варіанти поведінки: або слідувати своєму звичному стандарту (активувати ідентичність) і змінити ситуацію, або піддатись обставинам і змінити поведінку. Якщо давання хабара — елемент звичної поведінки індивіда, а ця ідентичність є опуклою, то є висока ймовірність, що наперекір обставинам, він проявить цю поведінку. За схожим принципом матір, коли бачить чужу дитину, буде проявляти турботу, а психіатр зі стажем шукатиме симптоми хвороб в інших людях, юрист даватиме юридичні поради і т.д. Водночас це не означає, що індивід завжди обмежується однією ідентичністю.

Процес порівняння в СТІ характеризується такими компонентами: ототожнення себе з певною групою “своїх” (in-group), наявним атрибутом — характеристикою, за якою відбувається ключове розрізнення (колір шкіри, мова); конкретна релевантна (не будь-яка) група для порівняння (out-group). Тешфел і Тернер часто використовують поняття підкорених і домінантних груп. При чому дослідники вказують парадоксальні характеристики, які довго були властиві групам підкорених, — самоприниження та негативне ставлення до своєї групи. Таким чином підкорені намагались відокремитись від своєї групи, усвідомлюючи її низький престиж, і наслідувати домінантну групу. Процеси визволення і віднайдення своєї ідентичності сьогодні змінили цю тенденцію — колишні пригноблені тепер групи пишаються своєю інакшістю. Негативна ідентичність (відчуття низького престижу своєї соціальної групи) — є рушієм суспільних процесів. Тешфел і Тернер вважають, що група, яка “програє” в порівнянні має кілька способів упоратися з негативною ідентичністю: 1) індивід спробує застосувати індивідуальну мобільність, що не змінить престижу його

соціальної групи; 2) застосування соціальної креативності: пошуки позитивних аспектів усередині своєї групи завдяки зміні атрибутів порівняння; перевернення раніше негативних атрибутів на позитивні; зміна зовнішньої групи порівняння на групу з меншим статусом, що дозволяє підвищити самооцінку; 3) і підвищення конфліктності.

Теорії відрізняються тим, яку суспільну функцію виконує ідентичність. У ТІ досліджується процес “припасування” ідентичності, наче костюму, певній ситуації. Ідентичність тут виступає і зв’язком, і механізмом, який полегшує існування індивіда в соціумі. Натомість у СТІ ідентичність здається другорядною, побічним продуктом процесу порівняння і самокатегоризації. У СТІ також наявна конфліктна складова між двома групами, і тому не настільки важливо *як* індивід порівнює, скільки *те, що* індивід робить у разі набуття негативної ідентичності. Обидві теорії звертають увагу на внутрішній конфлікт індивіда: для ТІ — між різними ідентичностями, для СТІ — між негативним престижем ідентичності та можливістю/неможливістю його покращити. Порізному в кожній з теорій, але однаково важливою частиною ідентичності визнається процес порівняння, без якого, вірогідно, неможливо сформувати ідентичність. В обох теоріях результат ідентичності може призвести до негативних наслідків для індивіда: викликати негативну емоцію, створити комплекс меншовартості. Поняття ієрархії також присутнє в обох теоріях. Ієрархія опуклостей (а *salience hierarchy*) для ТІ — пріоритетність ролей, які будуть вмикатися в певній ситуації. У СТІ існує статусна ієрархія соціальних груп як наслідок процесу порівняння, здійсненого індивідом.

Кожна теорія на основі своїх законів намагається робити передбачення. Страйкер вважає, що можна передбачити поведінку людини, якщо значення ідентичності збігається зі значенням ролі, а Тешфел і Тернер — що можна передбачити дії індивіда в разі набуття негативної групової ідентичності або принаймні розрахувати можливі сценарії.

Теорія ідентичності ігнорує відносини різних груп, а також не описує процес конфліктного співвідношення різних ідентичностей індивіда. Модель

ідентичності краще пояснює взаємодію індивіда і його залежність від суспільних зобов'язань, однак практично ігнорує індивідуальну складову. Водночас соціальна теорія ідентичності намагається розглядати ідентичність у пласкому просторі «ми» і «вони», ігноруючи множинність варіантів її ієрархій, за якими індивід може себе ідентифікувати.

Складним питанням залишається спроба об'єктивувати соціальну ідентичність. З одного боку, це цілком справедливо, оскільки характеристики ідентичності існують поза індивідом, вони були сконструйовані ще до нього. Але водночас, як і з усіма іншими соціальними явищами, неможливо ігнорувати суб'єктивну складову, яка, так чи інакше, просочується в соціальний світ, і навпаки. Очевидно одне — і з цим обидві теорії погоджуються — необхідна активація ідентичності для її реалізації або у вигляді соціальних практик, або у вигляді конфронтації з “іншою” групою.

Чи не кожен великий теоретик (від філософії до політології) робив спробу класифікувати, проаналізувати теорії ідентичності. Сучасні дослідники критикують попередників за усталене розуміння ідентичності. Воно і не дивно, адже ідентичність тільки розширюється з часом — перейшовши з наукового поля в поле типових проблем кожного підлітка. Проблему ідентичності, кризи ідентичності продукує масовий розважальний продукт (кіно, серіали, телебачення, музика, література), канали державної комунікації з населенням (національне телебачення), культурно-історичні заходи. Можливо, що сучасні споживачі думають про ідентичність (як про індивідуальну, так і колективну) частіше за самих науковців-теоретиків ідентичності. Тому це поняття все ще розвивається на всіх рівнях.

Незважаючи на обмеження, на нашу думку, соціальна теорія ідентичності є більш доречною в межах аналізу національної та європейської ідентичності. Ця теорія використовує дихотомію “ми” і “вони”. Таке розрізнення, визначення відмінностей є основою багатьох ідеологій і запорукою виживання народів. Сам термін “нація” спочатку був збірним терміном на позначення чужинців, а вже потім еволюціонував. Згідно з СТІ наше дослідження ставить за мету з'ясувати

ступінь визначення молодими українцями себе як європейців і як представників української нації, а також з'ясувати чи є в такому порівнянні протистояння або ж навпаки — точки перетину.

1.3. Евристичні можливості і обмеження дослідження ідентичності

Сучасні науковці вважають, що дослідження ідентичності є важливим попри всю критику. Міждисциплінарну категорію так і вимірюють — сукупністю різних технік і методів з психології, соціальної психології, соціології, статистики, моделювання, педагогіки. Водночас обраний метод залежить від поставлених задач.

Першочергово дослідник має визначити, що потрібно виміряти. Так, у роботі “Ідентичність як змінна” Абделаль, Херера, Джонстон, МакДермот визначили чотири складові змісту ідентичності: конститутивні норми, соціальні цілі, реляційні порівняння і когнітивні моделі (інтерпретативна рамка) [64, с.17–32]. Окрім змістовної частини дослідники також виділяють дискусію (contestation) — ступінь згоди/ незгоди всередині спільноти щодо названих показників змісту. Ідентичність вивчають не лише за змістом, особливо конструктивісти, яким не стільки важлива валідність інтерпретацій, скільки розуміння яким чином вибудовується ідентичність, як відбувається процес її формування [52, с.518].

Основна складність вимірювання ідентичності — це її двоїста природа. Здебільшого ідентичність поділяють на індивідуальну і соціальну (іноді її називають колективною). Водночас такий грубий поділ виключає взаємозалежність між цими аспектами одного цілого — ідентичності цілісної особистості. Дослідники Брюер і Гарднер з точки зору соціальної психології проаналізували методи аналізу колективної ідентичності [48]. Вони розділяють соціальну ідентичність ще на дві: інтерперсональну і колективну, де перша призначена для ототожнення себе з маленьким колом людей, з якими індивід має близькі стосунки. Друга — для ототожнення з великими групами, де стосунки мають деперсоналізований характер. Хоча і приналежність до нації, і приналежність до міжнаціональної категорії європейця відноситься до

колективної ідентичності, вони складають різні рівні ідентичності для індивіда. Європейськість є більш широким, далеким і водночас міфічним поняттям для українців через відсутність формального визнання (вступу до ЄС) та присутність розбіжностей у цінностях. На самоідентифікацію в цьому випадку впливають медіа — за ознакою доступності, а не спільні культурні практики, яких поки що замало.

Брюер і Гарднер вважають, що між індивідуальною, інтерперсональною і колективною ідентичністю існують зв'язки й переходи від одного до іншого. Індивіди здатні змінювати свою поведінку в бік більш стереотипної відповідно до групи, до якої себе відносять, коли вступають у взаємодію з членами протилежної групи. Жінки і чоловіки активізують стереотипи своїх статей, коли стикаються одне з одним. Крім того, люди відчують симпатію до членів спільноти, з якою вони себе ідентифікують, не зважаючи на те, що нічого не знають про особистість цих людей. Достатньо знати, що вас об'єднують спільні цінності, щоб вподобати людину. Так само і навпаки — достатньо знати, що індивід входить до групи "чужих", підтримує протилежні цінності, щоб ставитись до нього з упередженням негативізмом.

Вимірювання ідентичності є не менш складним процесом, аніж спроби розібратись що таке ідентичність. Насамперед сучасні науковці дотримуються ідеї поєднання різноманітних підходів до ідентичності, як кількісних, так і якісних, з метою отримання повної картини ідентичності і врахування всіх аспектів вимірюваної ознаки. Серед кількісних методів виділяють кількісний контент-аналіз, анкетне опитування. Серед якісних: інтерв'ю (глибинне і фокусоване, наративне), дискурс-аналіз, експеримент [64], [26].

Якісна методологія є популярним методом вивчення ідентичності серед науковців. До прикладу, глибинне інтерв'ю та фокус-групові інтерв'ю розкривають досліднику контекст ідентичності в термінах самих учасників колективної ідентичності. Дослідники мають змогу виділити основні наративи; слідувати та контролювати процес інтерв'ю; подивитись на ідентичність очима респондента. Водночас не суворо структуровані інтерв'ю, є складними для

інтерпретації дослідника: індивіди неправильно розуміють запитання, відмовляються надавати свої рефлексії на тему ідентичності, оскільки це абстрактна категорія, яку складно структурувати й описати; намагаються підлаштуватись під інтерв'юера. Тому інтерв'ю — це спільна праця науковця й учасника з роз'ясненнями, уточненнями та запитаннями. При чому інтерв'юер має максимально утриматись від попередніх коментарів, інтерпретацій, аби не вплинути на думку респондента. Національну ідентичність також вивчають за допомогою методу інтерв'ювання. Тоді завдання інтерв'юера ускладнюється — важливо розуміти контекст, особливості лексики, якою говорить респондент, і не завжди сприймати слова буквально.

Дослідниця С'юзен Кондор описала основні пастки, які виникають при вивченні англійської національної ідентичності методом інтерв'ю: взаємовиключні відповіді на зразок: «у мене немає ідентичності», але використання займенників «ми», «нас»; респонденти сприймають запитання про ідентичність як спосіб оцінити їхню поведінку і нормативність; опитувані схильні визначати свою ідентичність у залежності від соціальної ситуації, контексту; респонденти згадують у розмові Інших, чужинців і їх ідентичність у власних термінах, в інтерпретації яких треба бути обережним [51].

Інтерв'ю часто застосовують у поєднанні з опитувальниками, у кейс-стаді. Транскрипти інтерв'ю піддаються наративному аналізу, дискурс-аналізу. Останній призначений для виокремлення основних тем на основі соціолінгвістичних теорій. Часто використовується критичний дискурс-аналіз (КДА), який складається з соціальних практик, дискурсів і лінгвістичних характеристик. Дослідник Яровий за допомогою КДА показав наявне протистояння на основі мовної ідентичності українців, вивчаючи реакції користувачів на допис у соціальній мережі [43].

Застосування наративного аналізу використовується як з готовими текстами на відкритих ресурсах, так і з текстами, написаними від першої особи. Даний метод дає можливість виділити основні наративи, причинно-наслідкові зв'язки подій у біографії, рефлексії оповідача, рамки сприйняття реальності

індивідом. І хоча наративний аналіз частіше використовують для дослідження індивідуальної ідентичності, метод послідовної розповіді від першої особи є хорошим способом вивчення процесу формування ідентичності, у тому числі соціальної [64], релігійної [45], ідентичності покоління мігрантів [66].

Метод експерименту, основна перевага якого в тому, щоб індивіди не знали про істинну мету дослідження, часто використовується при дослідженнях ідентичності. Наприклад, у поєднанні із закритими опитувальниками [61].

Основним недоліком якісних методів є їхня мікрозадачність — вони підходять для точкових досліджень тут і зараз. Хоча їхній вклад у розвиток досліджень великий, якісні методи не мають структури, яка би допомогла порівняти й системно проаналізувати різні ідентичності так, як це дозволяють робити кількісні методи. Піддається сумніву якість інтерпретацій таких досліджень, але водночас гнучкість інтерв'ювання та доступність робить його таким популярним методом дослідження ідентичності.

Частовживаним кількісним методом, на основі якого побудоване і наше дослідження, є анкетне опитування. При використанні закритих запитань, ми, як дослідники, отримуємо чітку та оформлену у зручну для кількісного аналізу форму. Закрите запитання економить фінансові та часові ресурси, а головне — уніфікована система дозволяє проводити опитування з однаковими запитаннями роками, аби поглянути на ідентичність у динаміці, у різних країнах, цільових групах і на великій вибірці. Дослідник контролює запитання і відповідь, що дозволяє вимірювати ідентичність у тому формулюванні, якого потребують цілі дослідження. Закриті запитання також дають можливість провести вибіркове репрезентативне дослідження загальнонаціонального масштабу. Завдяки цій перевазі, було вирішено використати саме кількісне дослідження ідентичності.

Водночас використання закритих запитань має свої обмеження. Валідність отриманих результатів залишається сумнівною — ми не можемо отримати інтерпретації респондента, оскільки відповіді обмежують реальну думку та обґрунтування. Наприклад, у нашому опитувальнику, є змога порівняти ідентичність з Європою та Україною, зіставивши показники, але немає змоги

прослідкувати, чому ієрархія саме така, які якісні зв'язки виникають у їх поєднанні, як ці ідентичності утворюються, та як їхні різні інтерпретативні рамки накладаються і співіснують. Натомість у дослідженні ізраїльсько-палестинських відносин дослідники використовували закриті запитання, за якими йшли відкриті, де респондент/-ки мали змогу пояснити й уточнити свою відповідь, що давало повніше розуміння цінностей і мотивів опитаних [72].

Окрім звичних методів вимірювання дослідники пропонують використовувати когнітивне мапування. Цей метод дозволяє створити мапу причинно-наслідкових ланцюгів процесу прийняття рішення конкретним індивідом. Таким чином можна порівняти, чи будуть когнітивні мапи однаковими у представників однієї спільноти. Ще один відносно новий метод — агентно-орієнтоване моделювання (agent-based modeling, ABM) [64], [24]. Цей метод за допомогою комп'ютерного забезпечення дозволяє створити модель спільноти. Основними елементами моделі є агенти (члени спільноти), середовище (простір їх взаємодії) і правила, за якими відбувається взаємодія між агентами і середовищем. Можна використовувати АОМ для прогнозування. Як усі методи моделювання суспільних процесів АОМ не може відобразити весь спектр взаємодії спільноти, несвідомі мотиви та правила співіснування. Метод дозволяє показати як мікропроцеси між агентами впливають на макропроцеси.

Усі перелічені методи не існують у вакуумі. Вони доповнюють методологію одне одного підходами з інших дисциплін і поєднуються з метою отримання більшого спектра інформації про ідентичність спільноти. Часто поєднуються методи з психології, соціальної психології, соціології, комп'ютерного аналізу і математичного моделювання.

Відтак вимірювання ідентичності залежить від багатьох неконтрольованих дослідником факторів. Одним із факторів зменшення валідності може бути мова, зважаючи на специфіку опитування населення України. Переважна більшість українців розуміє українську мову, але не всі користуються нею у повсякденному житті. Тому якщо респондент/-ка обрав/ла українську мову опитувальника, то це могло вплинути на оцінку ідентичності — як фактор активації. У межі цього

дослідження також не був включений аналіз регіональної ідентичності з огляду на вузько визначені цілі. Однак це не менш важливий індикатор, який може взаємодіяти з національною та європейською ідентичністю. Для глибших досліджень ідентичності українців, особливо порівняльних, необхідно залучати якісну складову.

Попри популярність дослідження ідентичності в соціологічній науковій спільноті в тому числі й в Україні, вітчизняним працям бракує ґрунтовності, сталості й порівнянності, що частково зумовлено відносною молодістю української держави. Водночас є виняткові дослідження як "Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994–2004 рр.)" [38], у ході якого були досліджені ідентичності жителів різних міст у динаміці та з міжпоколіннєвим порівнянням. Це дозволило зробити важливий висновок — молодь Львова і Донецька протягом 1994–2004 років були більш схожими між собою у питанні незалежності України від Росії, ніж між іншими віковими групами своїх міст. Хоча це і звучить парадоксально з огляду на історичний контекст і війну, що станеться пізніше. Значущими факторами, які впливали на ставлення до незалежності України від Росії, виявились місто проживання, політична самоідентифікація та мова. Це зумовлює необхідність розглядати національну ідентичність у зв'язку з іншими ідентичностями.

У межах цього дослідження проводилися також фокус-групові дискусії з метою з'ясувати спільне та відмінне у сприйнятті історії України мешканцями Львова і Донецька [36]. Хоча ідентичність не була в центрі уваги дослідника, ці фокус-групові дискусії стали доповненням і підтвердженням статистичному дослідженню ідентичності. Дані отримані під час інтерв'ю свідчать про більшу статичність і міжпоколіннєву єдність львів'ян, а також більшу динамічність донеччан в оцінці історичних подій. Якісний і кількісний метод все ж мали різні впливи на результати: у статистичному дослідженні респонденти обирали варіанти ідентичностей з картки і не мали змоги їх обґрунтувати, змінити чи порівняти з іншими думками. Техніка проведення фокус-групових дискусій вимагала від учасників більшої залученості, відповідальності й ініціативи.

Спочатку вони мали самостійно визначити негативні та позитивні історичні події, а згодом, під час обговорення, група мала прийняти колективне рішення шляхом голосування. У результаті колективної роботи частина індивідуальних виборів відпала: оцінка історичних подій для донеччан більше була пов'язана з росією, а здобуття незалежності було відзначено трьома учасниками в індивідуальному списку, але пропало при обговоренні, що особливо контрастує з жителями Львова, які, незалежно від віку, обрали цю подію як ключову позитивну. Впадає в око той факт, що між донеччанами існує менша єдність у поглядах на окремі питання, а також менша кількість згаданих історичних подій з радянського періоду, ніж у мешканців міста Лева. Водночас жителі обох міст згуртувалися довкола критики сучасної влади й актуальних політичних подій. Дослідження тільки доводить необхідність перегляду історичного минулого і звернення до спільного досвіду різних регіонів, тому що, ймовірно, оцінка подій та інформаційний контекст таки впливає на ідентичність: у статистичному дослідженні львів'яни найменше асоціюють себе з комуністами, а донеччани — з українськими націоналістами. Вочевидь повернути на двадцять років назад вже неможливо, але можливо відкривати історичні факти, особливо такі, які б руйнували міф про Україну як колонію росії, і підтримували унікальність і спільне для різних регіонів. До речі, щодо подій Голодомору 1932–1933 рр. і радянських репресій мешканці різних міст виявили солідарність, оцінивши їх як негативні.

Для дослідження ідентичності перш за все важливо розуміти якісно і кількісно, як респонденти взагалі розуміють ідентичність, які цінності вона включає і як вони вплітають (або ні) у своє особисте життя ці цінності. Комбіноване дослідження європейської ідентичності з використанням фокус-груп і репрезентативного статистичного дослідження було проведено у 2017 році. За результатами якісного виміру, учасники дослідження з Києва, Львова та Дніпра (6 груп) назвали найбільш затребуваними європейськими цінностями верховенство права, захист прав людини, демократію і мир. У той же час у статистичному дослідженні респонденти найбільше не готові приймати в жодній

якості представника сексуальних меншин (39,3%), особи ж, що відбували кримінальне покарання, отримали менше недовіри (30,8%); толерантність і повага до інших культур обирали рідше, ніж інші європейські цінності — всього 9% і 5,4% відповідно; близько половину респондентів не цікавить участь у суспільно-політичному житті свого населеного пункту. Суперечливі дані свідчать про те, що існує прірва між цінностями, які зазвичай вважають європейськими (синонімами соціального та економічного добробуту) та інструментами застосування цих цінностей. Автори дослідження також згадують про розчарування нинішньою ситуацією в Україні через провал демократії та військові дії. Останні події зумовили попит опитаних на цінності миру і демократії. Історія ідентичності українців пишеться з кожним виходом на Майдан і атакою російських атак. Допоки ситуація далека від стабільності, будуть спостерігатися «підлаштування» потреб України під європейські цінності, під те, що українці хочуть бачити в себе вдома, але поки не знають як досягти. Така гонитва за європейською ідентичністю з необхідності вижити у складних умовах, коли національна ідентичність поки формується. І це добрий знак, бо і попередні кандидати-нинішні учасники прагли набуття статусу «справжнього європейця» власне тому, що його не мали.

Отже, при вимірюванні ідентичності одночасно якісно і кількісно можна стикнутися з суперечливими даними, що пов'язано з різним трактуванням ідентичності респондентами. Бажання і повага до європейських цінностей не дорівнює готовність їх впроваджувати. Самі дані про високу ідентичність з нацією не дає досліднику інформації про характер цієї ідентичності. Чим вона зумовлена? Якою є для людини? Можливо на громадянських засадах, повазі до прав людини; можливо за паспортом чи економічною активністю; а можливо на основі емоційної прив'язаності чи за етнічним принципом. Отже, статистичні методи дуже обмежені у тому, аби прояснити суть взаємозв'язку. Але навіть у поєднанні з якісними методами, ідентичність потрібно розглядати більше в контексті з іншими ідентичностями, особистим досвідом. Не останню роль відіграє пам'ять про радянське минуле,

Висновки до розділу 1

Ми розглянули як змінювалось сприйняття ідентичності різних науковців, починаючи від психоаналітика Еріка Еріксона (ідентичність як відчуття), символічного інтеракціоніста Джорджа Міда (ідентичність як сукупність «я»), засновника драматургічного підходу Ірвінга Гофмана (ідентичність як роль), конструктивістів Бергера і Лукмана (ідентичність як конструкт) і закінчуючи сучасниками: Еліасом, Гідденсом, Фукуямою, Бауманом, Моран, Брубейкером і Купером з їх критикою. Можемо зробити висновок, що наукове вивчення ідентичності не втратило своєї актуальності та важливості, попри розширення поняттям свої меж. Питання ідентичності індивіда та можливість множинних ідентичностей є прямим наслідком глобалізації — плинної та нестабільної, коли особистий вибір переважає над суспільними порядками, а інститути більше не виконують стабільно-регулювальних функцій. Вони мінливі, а тому мінлива ідентичність. Водночас глобалізація приносить не тільки індивідуалізм і свободу вибору, але також породжує свого супротивника — залежність і бажання втекти від свободи, що виражається у попиті на праворадикальні погляди фундаменталізму, праворадикальних поглядів. Те саме казав Бауман, говорячи про супермаркет ідентичностей, Фукуяма, згадуючи інклюзивність національної ідентичності, називаючи ідентичність формою, обгорткою абсолютно для будь-якого поняття, яке людина здатна приміряти.

Ми провели аналіз двох теорій ідентичності — соціальної теорії ідентичності Тешфела й Тернера і теорії ідентичності Страйкера. Основна відмінність між ними у тому, що СТІ сприймає ідентичність у площині двох категорій — своя/чужа соціальна група, а в ТІ ідентичність є зв'язком між роллю індивіда і суспільними зобов'язаннями. Меті нашого аналізу європейської і національної ідентичності СТІ підходить більше завдяки конфліктному підходу, на якому фокусується перша теорія.

Широта поняття ідентичності є перешкодою на шляху до адекватного вимірювання цього явища, але водночас дає доступ до великого обсягу методик і технік з різних дисциплін: соціальної психології, соціології, педагогіки,

статистики, математичного моделювання тощо. Серед частих методів дослідження зустрічаються інтерв'ювання (у тому числі глибинне, фокусоване, наративне інтерв'ю), контент-аналіз, критичний дискурс-аналіз, експеримент. Відносно нові методи: когнітивне мапування й агентно-орієнтоване моделювання. Найпопулярніший метод серед соціологів — використання анкетних опитувальників із закритими запитаннями, оскільки цей метод дає змогу в короткі терміни зібрати дані з великої вибіркової сукупності, а потім зручно порівнювати між різними вибірками і в динаміці. На останньому методі зупинимось і ми, порівнюючи європейську та національну ідентичності у третьому розділі.

РОЗДІЛ 2. КОНФЛІКТОЛОГІЧНА ПРИРОДА УКРАЇНСЬКОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ

2.1. Нація, національність, національна ідентичність

Не можна аналізувати поняття "нації", не вдавшись спершу до аналізу етнічності та етнічної групи. За Ентоні Смітом атрибутами етнічної групи є в основному суб'єктивні чинники на кшталт мови, релігії, спільної історії, міф про спільних предків і "рідний край" [33]. Попри поширене уявлення про сталість етнічності, самі атрибути ніяк не є сталими. Члени групи сприймають ці атрибути як об'єктивні, чим вони не є. Етнічна ідентичність здатна змінюватись і розширюватись, будувати нові міфи та переосмислювати старі. Зовнішні чинники — катаклізми, війни, завоювання — здатні видозмінювати атрибути етнічності. Володимир Великий у 988 р. започаткував обряд Хрещення, тим самим визначивши релігію племен Київської Русі як основний атрибут, що також пов'язав їх з Європою. Водночас етнос і нація не є тотожними поняттями, оскільки етнічності бракує усвідомленості й оформлення у вигляді держави — як зазначено в більшості визначеннях нації.

Поняття нації може претендувати на ту саму критику за непостійність, плинність, поєднання гнучкості і сталості, якої зазнало поняття ідентичності. Георгій Касьянов назвав націю «понятійним хамелеоном» [16, с.39] через змінність терміну в залежності від того, хто ним керується. Спершу поняття «нація» означало назву чужинців з іншого регіону. Протягом XVI–XVII ст. термін став означати народ, який підпадає під управління однієї держави. А вже у XIX ст. поняття стало означати культурно-мовну спорідненість, особливо для тих народів, які не отримали власної державності.

До ознак нації входять культурні, територіальні, економічні, соціальні, соціально-психологічні й політичні характеристики, але жодна не може бути ключовою для різних націй. Поняття також включає суб'єктивну складову, засновану на спільному баченні минулого (історії) і майбутнього (мети) — прагнення до створення (або розбудови) державності. Спільність є також

синонімом ідентичності, тому в контексті цієї роботи поняття нації та національної ідентичності збігаються.

Бенедикт Андерсон визначає націю як уявлену політичну спільноту, «при тому уявлена як генетично обмежена і суверенна» [1, с.22]: представники однієї нації знають про існування одне одного, хоча можуть ніколи навіть не бачитись. Сьогодні це можливо завдяки ефективним засобам комунікації (інтернету, телефону, пошті), але у XVI ст. такою інновацією стала поява масового друкарства. Неможливо було задовольнити потребу в читанні десятків і сотень діалектів — так виникла літературна мова — менш універсальна ніж латина для церковного світу, але більш важлива й універсальна для простолюдю. Такий винахід як друкарство книг повсякденною мовою, на думку Андерсона, став важливою основою для розвитку національно уявленої спільноти [1, с.65]. Уявність спільноти не означає усвідомленість або наявність окремого терміну для позначення спільності. Достатньо, щоб кожен окремий член спільноти уявляв себе частиною єдиної мережі.

Гелнер вважає, що нації не відроджувались і не прокидались, як інколи вважають, а творились націоналізмом — шляхом насадження єдиної великої культури на заміну локальним народним культурам. «Хоч би як це було парадоксально, нації можна визначити лише в термінах епохи націоналізму, а не навпаки, як цього можна було б очікувати (...) Саме націоналізм породжує нації» [5, с.89–99]. Таким чином, основна функція націоналізму — об'єднувати розрізнені народи в нове формування під назвою «нація», але на основі чого буде відбуватися це об'єднання — мови, державного апарату, території чи спільної історії — невідомо, оскільки кожна нація унікальна своїми джерелами існування та розвитку.

Ентоні Сміт визначає націю як "названу людську спільноту, що живе в рідному краєві, має спільні міти, спільну історію, спільну національну культуру, єдину економіку й єдині права та обов'язки для всіх її представників" [32, с. 20]. Дослідник також чітко відокремлює націю від держави та етносу. Держава — це інститут, а нація — це спільнота людей. Кілька націй можуть співіснувати в

одній державі, нація може існувати без держави. Натомість Сміт пропонує визначення національної держави, яка «визнає законними принципи націоналізму, громадяни якої мають деякий ступінь національної єдності й інтеграції, але культурно неоднорідні» [32, с.24]. Етнічність теж не можна ототожнювати з нацією через відсутність у неї спільної території та бачення майбутнього. У такий спосіб нація перебуває на перетині десь між державою та етнічністю. Нації притаманне бажання до створення державності, а також наявність сталого єднального компонента, як-от релігія, мова, культура.

Нація — маятникове поняття, яке переживає коливання від об'єктивних (територія, мова, релігія) до суб'єктивних характеристик (спільне бачення, усвідомлення ідентичності, почуття).

Крізь різні визначення можна помітити конструктивістський підхід до вивчення нації. Поняття пережило трансформації від терміну на позначення чужинців до ледь не священного значення величі й особливості певної спільноти серед інших. Націям притаманний розвиток і видозміна, але обмежено «оскільки ідентичність — показник тривалої стабільності й безперервності, зміни можуть відбуватися тільки у чітких межах» [32, с.27].

Підходи до вивчення національної ідентичності можна розділити на два основні: есенціалістський (етноцентричний) і конструктивістський. Касьянов виділяє два основних підходи: примордіальний і модерністський [16, с. 81–92]. Примордіальний підхід передбачає природність і апіорність: мова, релігія, територія проживання визначають соціальний світ, а не навпаки. Згідно з модерністською концепцією нації є наслідком епохи модерну: винайдення масового друкарства, капіталістичних ринкових відносин і найманої праці зумовило необхідність у ширшій державній політиці — націоналізмі. Ентоні Сміт [33, с. 80–106] розмежував їх на східну і західну концепції. Це також співмірно з Дюркгаймівською концепцією солідарності [12]. Механічна солідарність — сильна схожість членів спільноти, взаємозамінність і механічне слідування правилам нагадує східний підхід до націй. Сміт описав його таким чином: «Генеалогії і нібито спільне походження, мобілізація народу, рідна мова,

звичаї і традиції — ось елементи альтернативної, етнічної концепції нації, концепції, яка відображує зовсім інший шлях «формування націй», пройдений багатьма спільнотами в Східній Європі і Азії, й становить сильний політичний виклик» [33, с.23]. Органічна солідарність навпаки передбачає складну суспільну систему з розрізненими функціями і більшою взаємозалежністю членів одне від одного, що нагадує західний підхід, в основу якого покладено політичну, юридичну рівність прав громадян — концепт співпраці [33, с. 20-21].

Ентоні Сміт також запропонував два способи, яким формуються етнічні спільноти: латеральний і вертикальний [33, с. 61–68]. Перший — латеральний передбачає, що символи етнічності розповсюджуються “згори” — від еліти до простого аграрного населення. Державний апарат за допомогою бюрократичних процедур передає нову ідентичність усім класам. Освічена еліта натомість може належати одразу кільком етнічним спільнотам. Вертикальний спосіб творення передбачає поширення ідей на все суспільство — як крізь покоління, так і в реальному часі в певній місцевості. Наявні традиції, як правило релігійні, допомагають зберегти цілісність і підтримувати високу солідарність усередині спільноти, особливо за наявності зовнішньої небезпеки. Прикладом може бути досвід збереження єврейської культури й нації протягом століть без проживання на одній території. Усі класи, тобто як представники еліти, так і нижчі прошарки, включені у цю систему традицій. Натомість така, здавалось би, корисна єдність населення слугує перепорою на шляху до формування нації — нездатність створити власну державу і підтримувати соціальну мобільність.

Недоліком описаних підходів до вивчення нації є її європоцентризм або навіть західноєвропейський центризм. Поняття нації та найпопулярніший, модерністський підхід її вивчення, були розроблені західними мислителями на основі західних моделей. Точкою відліку націєтворчого процесу в Європі часто називають Французьку революцію 1789 року. Постає питання: яким чином західні (старі) нації впливають на формування нових? Особливо враховуючи, що Західна Європа все ще залишається провідним регіоном розвитку демократії, економіки та промисловості. У концепції світ-системного аналізу Іммануїла

Валерстайна, де існують країни ядра (провідні країни світової економіки), напівпериферії і периферії (країни третього світу) згадуються відносини національних держав між собою. Країни периферії, як правило, займаються добуток і переробленням первинної сировини, а країни центру — отримують цей напівфабрикат і виробляють продукт з кінцевою вартістю. На думку Балібара і Валерстайна, різна роль держав у виробництві впливає на їхні політичні системи. Дослідники, як і Сміт, вважають, що держава є передвісником утворення нації [46, с.71–85].

Є дві причини зростання націоналізму всередині держави. Перша — національна політика дозволяє підтримувати свою суб'єктність у боротьбі проти зовнішніх ворогів і підтримувати внутрішню солідарність розрізненого населення. Друга причина полягає в тому, що націоналізм і “сильна” нація дають змогу державі конкурувати з іншими державами за гегемонію у світі. Сильне відчуття національної ідентичності — це інструмент боротьби в конкурентному середовищі центру та периферії.

Фукуяма також вважав, що вузький погляд на націю, в основі якого лежать раса та етнос (у примордіальному дусі), не втратив популярності навіть у XXI столітті. Таким підводним каменем виявились промови правого популіста Дональда Трампа [37, с. 151]. Нам варто зважати, що ідея слідування за простими, зрозумілими поясненнями, які транслює суспільству політична верхівка, завжди неочікувано завойовували популярність у часи, коли здавалось, що людство мало б усвідомити переваги демократії та рівності. Комунізм, сталінізм, фашизм, нацизм не зникли. Концепції, які несуть собою смерть і жорстокість в ім'я самозахисту та “споконвічних” цінностей, тільки перероджуються зі століття у століття в нові форми. Про це свідчать високі рейтинги правих партій у Європі та США. Страх і відчуття втрати власної ідентичності змушує населення шукати підтримки в політиків, які обіцяють повернути колишнє прекрасне минуле і позбавити від невідомого та небезпечного. Хоча століттями західні країни відстоювали саме демократичну концепцію нації — дотримання однакових законів, цінностей і виконання

однакових прав, останніми роками демократія зазнає ударів через темпи глобалізації, інтенсивну міграцію і пов'язані з цим економічні кризи.

Чому національна ідентичність важлива? З боку держави — апеляція до єдиної нації є способом об'єднати, консолідувати жителів власної країни, показником єдності та сталості. З іншого боку, існування багатонаціональних держав скоріше є правилом, ніж виключенням. На засадах єдиного законодавства, прав і свобод, спільних цінностей, історії та культури, можна підтримувати єдність кількох націй всередині держави. Водночас це складний і не завжди стійкий процес. Нації колишньої Югославії: бошняки, серби, хорвати, албанці, всупереч формальній єдності, розпалися на власні держави. Боснія і Герцеговина залишилася роз'єднаною релігійно і політично країною. Просування від нації внутрішньої (переважно етнічної, родової, релігійної) до нації зовнішньої (одні права й обов'язки) відбувається різними темпами та за різних обставин.

Нація важлива не лише для державотворення і підтримки єдності, але не менш важлива на рівні індивіда. Відчуття приналежності до спільноти з одними ідеями, законами, територією, культурою та історією пов'язує усіх представників нації між собою у символічно-міфічний спосіб. Національна ідентичність є широким виміром, який також перетинає менші ідентичності: територіальну, релігійну, етнічну тощо.

2.2. Європейськість, європейська ідентичність

Вперше поняття «європейська ідентичність» з'явилося у 1973 році в Декларації про європейську ідентичність. «Поділяючи однакове ставлення до життя, засноване на прагненні побудувати суспільство, що відповідає потребам особистості, вони [дев'ять тодішніх членів ЄС] сповнені рішучості захищати принципи представницької демократії, верховенства права, соціальної справедливості, які є кінцевою метою економічного прогресу та поваги до прав людини» — заявляється у документі [50].

Наразі у складі Європейського Союзу перебуває 27 країн, а отже, члени євроспільноти як ніколи відрізняються за етнічними, релігійними, економічними складовими. Тому поняття «європейської ідентичності» залишається мінливим та нестабільним, залежним від інших факторів, зокрема сили національної ідентичності в країнах. Дослідники вбачають у європейській ідентичності теоретичний конструкт, а не соціологічну реальність, проте це може змінитись у майбутньому [67].

Хоча європейська ідентичність, за подобою до національної, має різні виміри (культурний, політичний, економічний, емоційний, географічний тощо), все ж найчастіше надається перевага ЄІ як конструкту, проєкту Європейського Союзу, що початково мав на меті суто економічне об'єднання, а вилився у цілу спільноту.

Виділяють дві групи детермінант, які визначають європейську ідентичність [68]:

1. На рівні індивіда:

- політична свідомість — рівень обізнаності у справах ЄС;
- установки щодо європейських та національних структур (довіра, підтримка, сприйняття цінностей). Сила національної ідентичності та тип — культурний (заснований на етнічній, релігійній, мовній ознаках) та універсалістський тип (заснований на демократичних цінностях, громадянських правах);
- особистий транснаціональний досвід;
- характеристики та уявлення індивіда:
 - демографічні показники;
 - психологічні показники.

2. На рівні країни:

- підтримка/ не підтримка партіями ЄС;
- національне економічне становище та ступінь міжнародної інтеграції;

- етнокультурна ідентифікація — ідентифікація громадян з негромадянами;
- соціально-економічний контекст.

Дослідниця Монтсеррат Гібернау вважає, що Європа більшою мірою ототожнюється з межами ЄС, а не з географічними межами чи історичними обставинами. Авторка книги “Ідентичність націй” намагається проаналізувати різні теорії витоку європейської ідентичності: на основі географії, релігії, ідей Просвітництва [6, с.120–157].

Гібернау виділяє кілька чинників, що об'єднують європейців. Ми спробуємо розглянути їх по черзі в контексті України. Перше — спільний досвід двох світових воєн і "холодної війни". Територія України була локацією бойових дій для обох світових воєн, а українці — активними учасниками і жертвами. Однак першій світовій війні в Україні не приділяють значної уваги так, як наприклад, у Франції. Для української історії більш помітною подією стала громадянська війна і прихід до влади більшовиків. Тому наш досвід буде тут особливим, якщо порівнювати з країнами Європи. Спроба створити самостійну українську державу говорить про відмінність українців від росії, усвідомлення своєї ідентичності, бажання об'єднуватися, хоч і по-різному. Друга світова війна запам'яталася великими жертвами й руйнуваннями, але пропаганда Радянського союзу не дала змоги дослідникам і населенню оцінити рівень жаху, страждань і помилок влади, вчинених у період Другої світової війни, завдяки чому вона довгий час сприймалася як акт перемоги і доказу вічної сили, слави радянського союзу, а не як усвідомлення рівня злочинів проти людства, помилки, якої не можна допустити знову. Тільки за часи незалежності період війни отримав заслужене переосмислення в Україні за прикладом європейських країн. ДСВ зараз є площиною об'єднання українців і європейців.

Згадуючи важливі події для ідентичності українців, неможливо не згадати Голодомор-геноцид 1932–1933 рр., а також ще два голодомори 1921–1923 рр., 1946–1947 рр.. Ці злочини проти українського народу є жахливим доказом інакшості українців від росіян, що останні добре усвідомлювали. Ці події

отримали заслужене визнання вже після здобуття Незалежності, як в Україні, так і за кордоном. На 3 серпня 2023 року Голодомор 1932–1933 рр. визнаний геноцидом 28-ма державами [4]. Верховна Рада України прийняла відповідний законопроект лише 17 років тому — 2006 року. Нетерпимість до актів насильства, шовінізму і колоніальної політики можна вважати спільними прагненнями української держави і європейських країн. Водночас очевидно, що потрібно проводити внутрішню і зовнішню просвітницьку роботу, націлену на краще розуміння населенням України наслідків колоніальної політики росії й усвідомлення самотності своєї культури, історії, національної ідентичності.

Другий чинник об'єднання європейців — крах імперій після ДСВ. Коли провідні імперії Європи вимушені були відмовлятися від колоніальної політики, розширюючи права своїх колоній, СРСР провадив жорстку політику з метою створення нації "совєтської" людини, що було запорукою стабільного майбутнього. Навіть у молодих поколіннях присутня ностальгія за радянським минулим, якого вони насправді не зазнали, але захоплені романтизованими спогадами про молодість своїх батьків [30], [39]. Фактична рівноправність республік на практиці означала дисбаланс між центром — Москвою — і численними сателітами. І тут досвід України унікальний, оскільки його не можна порівняти з африканськими колоніями європейських держав. Вестернізація росії історично проходила шляхами через Україну, а не від росії до України. Радше той тиск на українську культуру, мову, освіту, інтелігенцію аж до репресій можна порівняти з колоніями європейських держав.

Європейська політична культура — демократія, гуманізм, принципи субсидіарності — є ще одним важливим фактором об'єднання європейських країн. Ці прагнення об'єднують не лише європейців, але й представників інтелігенції інших держав. Проте за одне прагнення до демократії в ЄС не потрапляють. Українська влада роками говорить про курс на ЄС і реформи, необхідні для цього. Водночас ознаки демократії перемішані з ознаками неопатримоніалізму — системи управління державою, яка характеризується корупцією, панібратством, олігархією, забюрократизованістю інституцій,

монополізацією влади і політичних ресурсів в руках одного актора. Тому як чітке послання Європейському Союзу Україна має демонструвати не тільки прагнення, а й зміни в усіх сферах життя. У цьому місці необхідно знайти баланс, аби особисті, національні інтереси, регіональна ідентичність не піддавалися знеціненню заради європейської культури і цінностей.

Четвертий чинник — соціальні рухи. Найбільшими соціальними рухами в історії незалежної України заведено вважати Помаранчеву революцію 2004 року і Революцію Гідності 2013–2014 рр. Саме ці події стали сигналами Європі: українці прагнуть демократичного і європейського майбутнього, за що готові відстоювати перед недемократичним президентом. Хоча на нашу думку, першим важливим соціальним рухом потрібно вважати Революцію на граніті та подібні заходи по всій Україні восени 1990 року. Цей рух став волевиявленням народу відділитись від СРСР з метою отримати незалежність. Ці три історичні точки також тісно пов'язані з росією. Так вже повелось, що незалежність для українців і досі неабстрактне, а цілком конкретне — незалежність від москви, російської культури, мови, російських грошей.

Остання важлива ознака — культурна гомогенізація Європи під впливом США. У 1980-х європейська культура почала створювати все більше символів свого впливу і поширювати свої цінності, що стало запорукою формування єдиної спільної для європейців культури. Водночас частина цих продуктів культури просочувалась крізь залізну завісу на територію України.

Гібернау вважає європейську ідентичність крихкою, залежною від високого статусу ЄС. Якщо Євроспільнота потерпить економічну кризу, то слідом за нею може розпастись європейська ідентичність держав-членів, які втратять вигоду від перебування в організації. Однак, ЄІ достатньо складний концепт, аби обмежуватись лише вигодою [20]. Емоційність і культурно-історична спорідненість також є підґрунтями європейської ідентичності, які є не просто сумою ознак, а складним переплетінням у свідомості індивіда.

2.3 Поєднання європейської і національної ідентичності: конфліктогенні ризики

Україна з часів здобуття незалежності пережила дві революції та два вторгнення на свою територію. Активізація зовнішньої або ж внутрішньої загрози (у вигляді загрози демократії під час революцій) стали факторами посилення національної ідентичності українців, а також посилення позитивного сприйняття Європейського Союзу і європейської ідентичності. Дослідження низки соціологічних центрів доводять, що позитивне ставлення до вступу України до ЄС зросло за різними даними з 41,6–49,2% у 2013 р. до 50,9–54% у 2014 р. після Революції Гідності, вторгнення на Донбасі й анексії Криму [7], [27], [41]. Після початку повномасштабного вторгнення цей показник збільшився з 66% до 86% [7]. Рівень європейської ідентичності до лютого 2022 р. і після зріс з 3,6 балів у середньому до 6,4 (за 10-ти бальною шкалою) [31]. Якщо ж дивитися на динаміку змін громадянської ідентичності, то зміни ще більш разючі: з 44,2% до 51,6% у 2003–2004 рр. (перша громадянська мобілізація), з 50,6% до 64,4% у 2013–2014 рр. (друга громадянська мобілізація) і з 64,6% до 84,6% у 2021–2022 рр. (національно-громадянська консолідація) за версією Інституту соціології НАН України [35]. Таким чином, зовнішня загроза з боку східного сусіда посилювала внутрішню єдність українців, а також позитивно впливала на європейську ідентичність. Ці дані свідчать про визначення ідентичності українців на основі того “ким ми не є”, а також про те, що українська нація все ще перебуває у процесі розбудови.

На Всеукраїнському референдумі 1991 року 90,38% жителів території, яка називалась Українська Радянська Соціалістична Республіка, підтвердили Акт проголошення незалежності України [2]. Але “геппі енду”, економічного дива чи євроінтеграції за прикладом країн Східної Європи не сталося ні після здобуття незалежності, ані протягом тридцяти років після. Відсутність єдності — сильної національної ідентичності, на наш погляд, є одним з факторів (однозначно не ключовим, але важливим), який уповільнив процес «дива».

Будувати демократію простіше, коли держава об'єднана, а її жителі мають сильну національну ідентичність. Та ідентичність, яка існувала у 1990-х рр. була короткоплинною та емоційною. Тоді мало хто розумів як будувати нову державу і скільки внутрішніх та зовнішніх перешкод чекатиме на цьому шляху. До 2013 року слова патріотизм та національна гордість були зрозумілими для незначної інтелігенції та деяких політиків, які не усвідомлювали наскільки далекими ці поняття є для населення України. Аж до моменту, коли сталась Революція Гідності — момент, коли ідентичність вийшла на новий рівень. Однак, її трактування усе ще є різним для українців: для одних вона впирається в мову, для інших — у релігію, але було також багато людей, яких не цікавили ці атрибути етнічної нації. Їх цікавило краще майбутнє для своїх дітей.

Фукуяма пов'язує Революцію Гідності з втраченим почуттям гідності, яке впливає з утоми від корумпованості влади і від небезпеки можливого зближення з Росією. Однак, на нашу думку, цей погляд дещо ігнорує контекст, який дозволив Революції Гідності набрати такої сили та глибини. Можна сказати, що цей момент в історії став покликом до зародження (не буквально появи, а активізації) європейської ідентичності в Україні. Фукуяма вважає, що в основі кольорових революцій і арабської весни стоять свобода і рівність [37, с.53]. Ми можемо сказати, що ці ж цінності стоять в основі європейської ідентичності. Це і є той елемент, який на тлі корупції та олігархії в Україні, на тлі поглиблення російського імперського націоналізму, відрізняв "ми" і "вони".

Коли українська національна ідентичність, здавалось би, нарешті воскресла, найбільшого шоку завдали і зсередини, і ззовні. Спершу збройні розгони з убивствами від чинної влади, згодом — напад на Схід країни й анексію Кримського півострова. Удару завдали також ті українці, які не підтримували ідей Майдану і піддалися російській пропаганді. Після цих подій мовне питання, проблема відокремлення української церкви від російської, євроінтеграція і декомунізація стали точками розколу між українцями. Населення виявляло неготовність прийняти нові назви звичних вулиць і населених пунктів [34], [17]. За це останнє десятиліття можна виокремити кілька ідентичностей українців, які

так і не створили підґрунтя для формування домінантної. Є так звана “західна” ідентичність, яка сприймається як справжня Україна, є “східна” — російськомовна, а через те найбільш чутлива до декомунізації та сприйнятлива до російськомовного культурного продукту. Є прихильники євроінтеграції та входу України до блоку НАТО, а є прихильники союзу з Росією навіть після окупації українських територій. І немає спільного знаменника, який би міг поєднати всіх громадян України. У Європі це робить спільний і зрозумілий для більшості перелік правил і норм, визнання прав і свобод людини в однаковій мірі. Останні десятиліття демократія страждає на недугу через популярність правих, але вона забезпечує кращу стабільність і мир у тих країнах, які поділяють ці цінності, де населення має голос, а влада — легітимність і мирну змінюваність.

Обговоримо точки розколу між ЄІ та НІ, оскільки вони є цікавішими та важливішими для аналізу, ніж власне ідентичності. По-перше, мовне питання, яке нерідко є основою політики державотворення. Водночас методи, які раніше, у колоніальні часи, упевнено допомагали насаджувати мову, на сьогодні є антигуманними й антидемократичними. Мовна політика має бути справедливою та однаковою для всіх громадян — на тому рівні володіння, який дозволить спілкуватися з членами спільноти й представниками влади. Але ми також розуміємо, що українська літературна мова ще проходить процес імплементації з упровадженням різних трансформацій. За прикладом українських політиків, починаючи зі здобуття незалежності, можна побачити як це відбувалось — з помилками та кальками, однак відбувалось. Мова не може існувати у вакуумі, тому для її легітимності потрібні живі носії мови та наукова та культурна база, щоб охоплювати різні сфери життя. З цим відбувались проблеми, оскільки навчальна література, художня, масовий розважальний продукт українською мовою був або відсутній, або малопомітний, або нижчої якості ніж у конкурентів. На нашу думку, важливо розуміти, що мова є питанням актуальним не лише в Україні. Інші держави, особливо маленькі, починають захищати свої закони та своїх громадян, запроваджуючи обов’язкові тести для негромадян.

Відокремлення від Московського Патріархату і створення Православної Церкви України стало місцем розколу для релігійних православних громадян. Якщо для одних це стало шансом та зайвим способом порвати з Росією, то для інших — нападом на традиції церкви.

Релігія і мова також стали опорою для правих консерваторів в Україні, які не знайшли широкої підтримки. Куди більш об'єднавчими для українців є цінності євроінтеграції. Водночас це все ще є далекою мрією за обрієм, допоки не вирішаться питання корупції, свавілля олігархії, обмеження свободи слова і слабке законодавство. На нашу думку, не церква і не мова чи будь-які інші сталі атрибути етнонаціонального підходу можуть активувати українську національну ідентичність. Це цінності “свободи для”: кращого майбутнього свого і своїх дітей, розвитку себе як громадян, економічної свободи та рівності. Попереднім етапом мають стати дії у “свободі від”: комплексу меншовартості, який проявляється у самоприпиненні при порівнянні як і з Заходом, так і з Росією, страху позбутися старих радянських героїв, дізнатися правду про їхні злочини та взяти відповідальність за своє життя на себе.

Вище ми розглядали різні підходи до нації та європейськості. Тепер важливо зупинитися на особливостях поєднання двох ідентичностей. По-перше, нація може бути етноцентричною (що спирається на сталі ознаки території, мови, релігії, етнічності, закрита) і політичною (громадянською, відкритою, заснованою на включенні різних груп, таку, що спирається на набуті характеристики, як-от громадянство, повага до єдиних законів, участь у громадському житті). Це відповідає ексклюзивному та інклюзивному націоналізму [20]. Звідси випливає, що національна ідентичність має мати ознаки інклюзивності для того, щоб поєднуватись із ЄІ, оскільки в основі останньої лежать цінності поваги до прав людини й демократії, хоча культура, релігія та географія досі відіграють певну роль.

По-друге, європейська ідентичність не може бути домінантною для значної кількості людей через своє велике охоплення, абстрактність поняття, віддаленість для індивіда і множинність варіацій в залежності від обставин.

Оскільки ЄІ сильно асоціюється з Європейським Союзом, сила першої може залежати від останньої. Але водночас ЄІ здатна активізуватись за сприятливих умов без прив'язки до інституції, наприклад, при появі загрози європейським цінностям ззовні.

По-третє, ЄІ може поєднуватись з НІ чотирма різними способами: як повністю відокремлені одна від одної; як такі, що перетинаються (ідентичність існує для окремих груп); що доповнюють одна одну, але окрема ідентичність може бути більш домінантною; ідентичності змішані в практично єдине ціле [22].

По-четверте, обидві ідентичності перебувають на стадії формування у населення України: європейська ідентичність є бажаною, але завищені очікування призводять до розчарування. У медіа Європа часто згадувалася як бажана мета, проте неокреслена, розмита і без засобів досягнення. Дослідження із застосуванням аналізу медіа-дискурсу вказує на те, що європейськість асоціюється з високим стандартом, а поняття вжиті з прикметником «європейський» стають еталонними, вищими ніж українські аналоги [41, с. 77].

Концепт європейської спільноти містить поняття "національна держава", оскільки остання має базуватися на цінностях демократії й гуманізму. Водночас немає впевненості, чи європейська ідентичність у вигляді ЄС вступає в конфлікт з національною ідентичністю в особі держави, чи вони здатні взаємопосиливатись.

Ми спостерігаємо парадоксальність у явищі європейськості, наче вічна суперечність між індивідом і суспільством, я і ми. Національна ідентичність прагне зберегти самобутність і незалежність, коли європейська вимушена розмивати або видозмінювати національну ідентичність бодай частково в ім'я єдності. Чим більш подібні цінності лежать в основі національної ідентичності різних держав, тим простіше їм бути частиною європейської спільноти — підтримувати єдність. Тому, на нашу думку, індивід, що має сильну я-ідентичність — усвідомлення себе як цілісної особистості, відмінної від інших, — нерідко володіє також сильною ми-ідентичністю, якщо гострий конфлікт між цими полюсами відсутній.

У подальших дослідженнях доцільно виокремити ті місця, які відрізняють українськість від європейськості найбільше і поспостерігати як це впливає на інтеграцію українського суспільства.

Висновки до розділу 2

Було означено основні підходи до визначення нації: етноцентричний (нація, заснована на території, традиціях, етносі) і політичний (в основу такої нації покладене громадянство однієї держави). Саме поняття нації є широким і плінним, як і концепт ідентичності. Поняття ЄІ є конструктором — проектом Євросоюзу, заснованого на політично-економічних засадах. Поняття ЄІ включає індивідуальні (досвід індивіда, цінності, політичну свідомість) і державні ознаки (політичні сили в державі, стан економіки, толерантність до негромадян).

Ми визначили, що Україна має підґрунтя, необхідне для наявності зв'язку з Європою: спільний досвід світових воєн та їхнє переосмислення; прагнення боротись з колоніальною політикою. Водночас ставлення до демократії в Україні хоч і позитивне, однак практично не впроваджене: подолання корупції, громадянське суспільство, свобода слова, довіри до виборних органів влади. Через розвиток у радянському вакуумі, Україна коливається між патерналістськими і демократичними цінностями, які поки розділяють нашу державу з Європою. Ідеалізоване уявлення про європейців і меншовартісне про українців також стоїть на заваді окресленню реальних проблем і засобів їх вирішення.

РОЗДІЛ 3. НАЦІОНАЛЬНА І ЄВРОПЕЙСЬКА ІДЕНТИЧНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ МОЛОДІ: МЕЖІ ПОЄДНАННЯ (ДОСЛІДЖЕННЯ ЗА ДАНИМИ З ВІДКРИТИХ ДЖЕРЕЛ)

3.1. Методологія дослідження

Проблема: можливість поєднання двох ідентичностей — європейської та національної серед української молоді.

Оскільки населення України протягом останніх років виявляє бажання приєднатися до Європейського Союзу, постає питання інтеграції українців у європейську сім'ю — не лише економічно та політично — але й ціннісно. Тому населення України, зокрема молоде, має поділяти європейські цінності.

Національна ідентичність українців стала обрамлюватись після здобуття Україною незалежності. Досі між різними регіонами існує різна національна ідентичність, проте стан активної війни згрупував суспільство і відродив національну свідомість під натиском російської агресії по всій території країни. Українська національна ідентичність починає наповнюватись новими сенсами, цінностями та потребами, які європейська спільнота не відчувала з часів Другої світової війни. Тому ми маємо можливий ціннісний конфлікт — між ідентичністю національною, яка тільки формується, та ідентичністю європейською, яка є бажаною та необхідною з курсом на євроінтеграцію.

Позаяк молодь є найактивнішою та наймобільнішою частиною суспільства — з молодого покоління починається процес євроінтеграції, ця соціальна група стала основним об'єктом дослідження. Тим більш ефективним буде цей процес, адже молоді люди в Україні — це ті, хто не застали або не пам'ятають життя в Радянському Союзі, хто навчалися переважно єдиною державною українською мовою та пам'ятають як мінімум Революцію Гідності.

Влада та населення України висловлюють одностайне бажання приєднатися до Європейського Союзу. Кількість тих, хто підтримує європейську інтеграцію зростає. На 17 лютого 2022 року 68% українців готові були проголосувати «за» вступ України до Європейського Союзу [8], на 3 жовтня 2022 року кількість охочих зростає до 86% [9]. Тому включення європейської

ідентичності в ідентичність українців має статись. Які існують суперечності між ними, а які — схожості? Чи можна їх поєднати? І якщо так, то яким чином та в яких формах?

Європейське дослідження цінностей (European Values Study, EVS) 2017 року лягло в основу цього дослідження ідентичності. EVS — це великомасштабне, крос-культурне, лонгітюдне дослідження, яке проводиться з 1981 року у країнах Європи серед населення старше 18 років. Метод дослідження інтерв'ю face-to-face тривалістю 1 година. Остання п'ята хвиля тривала з вересня 2017 р. по жовтень 2021 р. у 37 країнах. Україна бере участь в опитуванні з 1995 року. Вибірка дослідження репрезентативна і в останній хвилі в Україні становила 1507 осіб. Вибір цього масиву даних зумовлений особливістю побудови запитань опитувальника довкола виміру європейських цінностей і вільним доступом бази даних. Участь в організації проведення польового дослідження в Україні брали Інститут економіки та прогнозування НАН України та центр «Соціальний моніторинг» [56].

Мета: з'ясувати, як поєднуються дві ідентичності — європейська та українська національна ідентичність.

Завдання:

- 1) визначити, що означає для молоді бути українцем/ бути європейцем;
- 2) порівняти співвідношення європейської та національної ідентичностей;
- 3) визначити, наскільки політичні фактори пов'язані з ідентичністю;
- 4) з'ясувати, чи є зв'язок між довірою до інститутів України/ЄС та визначенням своєї приналежності;
- 5) з'ясувати, наскільки соціально-демографічні показники пов'язані з ідентифікацією молоді з європейцями.

Об'єкт: молодь України — особи віком 18–34 років.

Предмет: поєднання національної та європейської ідентичності.

Дослідницьке питання: як європейська та національна ідентичність поєднуються в української молоді та що на це впливає?

Інтерпретація понять:

Ідентичність — уявлення індивіда про свою приналежність до спільноти на основі спільних цінностей, інтересів, згідно з якими індивід вирізняє «своїх» та «чужих». У цьому дослідженні стоїть потреба з'ясувати, які цінності є важливими для української молоді, які зразки вона бажає наслідувати — національні чи загальноєвропейські, чи вони ототожнені, чи відмінні у свідомості молодих громадян.

Європейська ідентичність — конструкт, створений з метою об'єднання спільноти мешканців Європи і прилеглих територій на основі демократичних цінностей. Найчастіше асоціюється з Європейським Союзом, але не тотожна йому.

Національна ідентичність — «усвідомлена приналежність до національної спільноти на основі стійкого емоційного зв'язку, що виникає у результаті сформованої системи уявлень щодо традицій, культури, мови, політики, а також прийняття групових норм і цінностей» [25].

Операціоналізація

Вимірювання сили ідентичності за допомогою запитання *«Q53 Дехто вважає, що для того, щоб бути справжнім українцем, важливим є виконання зазначених умов. Інші не вважають ці умови важливими. На Вашу думку, якою мірою виконання цих умов є важливим?»* і варіантами відповіді за порядковою шкалою: «Дуже схожими», «Схожими», «НЕ дуже схожими» і «Зовсім несхожими».

Чинники формування ідентичності:

1. *Громадська активність і демократія*
 - 1.1. Участь у виборах
 - 1.2. Інтерес до політики
 - 1.3. Важливість політики
 - 1.4. Важливість демократії
 - 1.5. Національна гордість
 - 1.6. Готовність захищати країну

- 2. *Довіра до структур влади України/ЄС*
 - 2.1. Довіра до політичних та соціальних інститутів в Україні
 - 2.2. Довіра до ЄС
- 3. *Соціально-демографічні показники*
 - 3.1. Стать
 - 3.2. Вік
 - 3.3. Середньомісячний дохід
 - 3.4. Рівень освіти
 - 3.5. Релігійність
 - 3.6. Село/місто
 - 3.7. Макрорегіон

Гіпотези:

1) В основі визначення НІ та ЄІ стоять різні чинники: національна українська ідентичність як етноцентрична, а європейська — як політична.

а. Молодь визначає справжнього українця більшою мірою за традиційними ознаками (народитися в країні, мати українське походження) ніж за модерними, набутими (спільна культура, повага до законів). Серед дослідників існує думка, що українська нація поставала як етноцентрична через довге поневолення і відсутність державності [16, с.261].

б. Європейськість більше визначається за модерними ознаками — поділяти європейські цінності замість бути християнином, мати європейське походження, народитися в Європі. Це пов'язано з тим, що європейська ідентичність будується на політичній або демократичній ідентичності [40, с.144], [18].

2) Молодь більше ідентифікує себе за НІ, за ЄІ — менше.

а. Незначна частина молоді ідентифікує себе як європейців. Хоча дослідження свідчать, що молодь є найбільш схильною до ідентичності з Європою, порівнюючи з іншими поколіннями, через бажання мати краще життя, добробут. Водночас оптимізм молоді щодо ЄС контрастує з меншою довірою до структури [28, с.8].

б. Національна ідентичність є домінантною над європейською серед української молоді. На нашу думку, українська національна ідентичність ще перебуває на стадії формування, переходу до демократичних цінностей. Короткий час незалежності, революції і вторгнення рф є чинниками, що посприяли швидкій та емоційній консолідації народу. Водночас цих чинників недостатньо, аби сформувати таку ж силу ЄІ.

3) Політичні фактори (участь у національних виборах, інтерес до політики, важливість політики в житті, оцінка важливості демократії, почуття національної гордості, готовність захищати свою країну) пов'язані з ідентичністю — вона зростає (як національна, так і європейська). Ми пояснюємо це демократичним направленням розвитку української нації та шляхом до євроінтеграції, попри всі обставини. Почуття національної гордості та готовність захищати країну — змінні, які мають бути пов'язаними з національною ідентичністю через наявність активної зовнішньої загрози у вигляді рф.

4) довіра до державних інститутів не пов'язана з приналежністю до національної ідентичності. Критичний погляд на владу властивий українцям незалежно від регіону, мови чи покоління [36, с.40]. Владні структури переважно мають високий рівень недовіри, що вочевидь не дуже пов'язано з національною ідентичністю, якій властива динамічність.

5) На НІ та ЄІ впливають різні чинники

а. На НІ мають вплив мова і релігійність. Мова є одним із засобів формування свідомості індивіда, а також ознакою етноцентричної нації, і, відповідно, національна ідентичність буде сильнішою в україномовного населення та слабшою для російськомовного. Релігійність відіграє значну роль у національній ідентичності завдяки тому, що релігійні обряди є потужними чинниками об'єднання.

б. На НІ та ЄІ однаковою мірою впливають економічний добробут, рівень освіти, макрорегіон. Припускаємо, що більша економічна спроможність вказує на сильніші зв'язки з європейським продуктом

(культурно, емоційно, туристично), а також на силу національної ідентичності через економічну прив'язаність до держави. Вища освіта, на нашу думку, є запорукою вищої ідентичності завдяки принаймні можливості отримати здатність мислити критично. Макрорегіони Центр і Захід завдяки географічному положенню ближче до Заходу, що забезпечує міграційні обміни, товарообіг і сприяє комунікації із ЄС, а також близькість до культурно-історичних центрів Львова і Києва, зумовлюють вищий рівень національної ідентичності.

- с. Стать, зайнятість і проживання в селі/місті не впливають. Населений пункт практично не має впливу на ідентичність через мобільності і практично рівному доступі до інформації завдяки медіа. Стать не пов'язана з ідентичністю завдяки практично рівним засобам у жінок і чоловіків, а зайнятість не є показовою, оскільки опитування стосується молоді, яка ще може навчатися, підробляти, шукати та змінювати професії.

Метод

Аналіз даних у програмі SPSS проводився на основі даних «Дослідження європейських цінностей-2017» (European Values Study), польовий етап якого в Україні проходив протягом 2020 року у формі анкетного опитування [44].

Логіка аналізу:

Спочатку досліджується, що молодь вважає необхідним, щоб називатися українцем або європейцем (тест Фрідмана); порівнюються дані про національну та європейську ідентичності; проводиться аналіз одно- і двовимірних таблиць ідентичності та політичних, соціально-демографічних змінних для пошуку кореляцій, закономірностей (коефіцієнт кореляції Спірмена). Кінцевий етап роботи — проведення порядкового регресійного аналізу: із залежною змінною національною ідентичністю і політичними факторами; із залежною змінною європейською ідентичністю і політичними факторами; із залежною змінною

національною ідентичністю і соціально-демографічними змінними; із залежною змінною європейською ідентичністю і соціально-демографічними змінними.

Для цього буде додатково проводитися робота зі змінними у масиві. Оскільки об'єктом дослідження виступає молодь, то масив попередньо відфільтровувався для осіб віком 18–34 роки — 441 респондент.

3.2. Дослідження національної та європейської ідентичності української молоді

I. Необхідні умови, щоб називатися «українець»/«європеець»

Гіпотези:

- Молодь визначає справжнього українця більшою мірою за традиційними ознаками (народитися в країні, мати українське походження) ніж за модерними (спільна культура, повага до законів);
- Європейскість більше визначається модерними ознаками — поділяти європейські цінності замість бути християнином, мати європейське походження, народитися в Європі.

Розуміння респондентами понять «українець» та «європеець» вимірювались кількома змінними — необхідними умовами, яким мають відповідати українці/європейці. Респондентам пропонувалось обрати важливість цих умов одним з чотирьох варіантів: від «дуже важливо» до «зовсім не важливо». Це 9 змінних: v189–193 — умови для «українця» і v194–197 — умови для «європейця».

Результати одномірного аналізу представлені у таблицях нижче — Таблиці 1.1, 1.2. Помітно, що кожній умові для справжнього українця респонденти приділили велику увагу та обрали скоріше або дуже важливо за всіма вказаними варіантами. Щодо умов, якими позначається європеець, респонденти меншої ваги надали умові «бути християнином» — 41,3%, більшої — поділяти європейські цінності.

Таблиця 1.1.

Дотримання умов, які є необхідними, щоб називатися справжнім українцем (%)

	Народитися в Україні	Поважати політичні інститути та закони України	Мати українське походження	Вміти розмовляти українською мовою	Ділитися українськими національними цінностями
дуже важливо	34,5	44,7	34,9	41,0	46,9
скоріше важливо	36,7	44,0	35,1	35,6	39,0
скоріше не важливо	20,6	6,6	22,2	17,0	10,9
зовсім не важливо	6,3	2,5	6,1	5,4	1,8
Всього	98,2	97,7	98,4	99,1	98,6
НВ/НЗ	1,8	2,3	1,6	,9	1,4
ВСЬОГО	100	100	100	100	100

Таблиця 1.2.

Дотримання умов, які є необхідними, щоб бути європейцем (%)

	Народитися в Європі	Бути за походженням європейцем	Бути християнином	Поділяти європейські культурні цінності
дуже важливо	19,0	17,9	16,6	41,3
скоріше важливо	40,6	44,0	24,7	39,7
скоріше не важливо	26,1	25,9	35,8	12,2
зовсім не важливо	10,0	7,9	15,4	3,4
Всього	95,7	95,7	92,5	96,6
НВ/НЗ	4,3	4,3	7,5	3,4
ВСЬОГО	100,0	100,0	100,0	100,0

Для перевірки першої гіпотези, що молодь наділяє справжнього українця більш традиційними, вродженими ознаками, а європейця — з модерними, було використано тест Фрідмана для порівняння непараметричних змінних (див. Додаток 1). Шкала: 1 — дуже важливо, 4 — зовсім не важливо, а значить чим менше ранг, тим важливіша ознака.

За результатами тесту найменший ранг отримали змінні «ділитися українськими культурними цінностями» (2,72) та «поважати політичні інститути та закони» (2,73). Значущість $p = 0,000$, χ^2 -квадрат = 95,6.

Отже, саме модерні, демократичні ознаки є більш важливими для молоді, ніж традиційні (мати українське походження — 3,28, народитися в Україні — 3,23, вміти розмовляти мовою — 3,04). Це доволі прогресивний погляд на поняття справжнього українця, однак, все ж значна частина людей визначає і вроджені умови як обов'язкові. Ця гіпотеза частково підтверджується.

Тест Фрідмана для змінних, що позначають європейця, показав, як і очікувалось, що поділяти спільні цінності — найбільш важлива ознака (1,96), на відміну від традиційних (бути християнином — 2,90, народитися в Європі — 2,58, бути за походженням європейцем — 2,56). Значущість $p = 0,000$, хі-квадрат = 204,3.

Отже, гіпотеза, **що цінності більше визначають європейця ніж походження**, народження чи християнська конфесія, на думку молоді, підтверджується.

II. Виміри ідентичності: українська і європейська

Гіпотези:

- Незначна частина молоді ідентифікує себе як європейців;
- Національна ідентичність є домінантною над європейською серед української молоді.

Ідентичність в опитувальнику вимірювали запитанням «Наскільки схожим ви себе відчуваєте...?» з порядковою шкалою 1 — дуже схожими, 4 — зовсім не схожими. Національна ідентичність — змінна v166, європейська — v167.

70,3% опитаних молодих людей відчувають себе дуже схожими або схожими з Україною, 6,8% не відчувають ідентичності з Україною взагалі (Таблиця 2.1). Медіана = 2, стандартне відхилення = 0,81. Тобто, гіпотеза підтверджується.

41,9% молоді відчуває схожість з Європою, однак 47,8% не відчувають (Таблиця 2.1). Медіана = 3, стандартне відхилення = 0,87. Гіпотеза підтверджується — українська молодь меншою мірою визначає себе як європейців.

Таблиця 2.1.

Наскільки схожим ви себе відчуваєте...? (%)

	з Україною	з Європою
Дуже схожим	20,4	8,6
Схожим	49,7	33,3
Не дуже схожим	17,5	33,1
Зовсім не схожим	6,3	14,7
Всього	93,9	89,8
НВ/НЗ	6,1	10,2
ВСЬОГО	100,0	100,0

Ми також можемо бачити, що існує помітний взаємозв'язок між двома ідентичностями (Таблиця 2.2) та кореляція (коефіцієнт Спірмена = 0,423 при $p=0,000$). Серед тих, хто дуже ідентифікує себе з Україною — 71,5% також відчують ідентифікацією з Європою (29,5% — дуже схожими, 42% — схожими). Серед тих, хто схожий з Україною — 46,1% схожий і з Європою, 40,3% не дуже схожий. Серед тих, хто не дуже ідентифікує себе з країною — 69,3% так само визначають свою європейську ідентичність. Нарешті 69,2% тих, хто зовсім не визначає себе схожим з Україною також зовсім не відчують схожості з Європою. Однак, тут слід зауважити, що це дуже маленька вибірка — всього 18 респондентів.

Таблиця 2.2.

Двомірна таблиця: національна та європейська ідентичність

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Україною?	Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Європою? (%)					
		Дуже схожим	Схожим	Не дуже схожим	Зовсім не схожим	Всього
	Дуже схожим	29,5%	42,0%	18,2%	10,2%	100,0%
	Схожим	3,9%	46,1%	40,3%	9,7%	100,0%
	Не дуже схожим	2,7%	13,7%	60,3%	23,3%	100,0%
	Зовсім не схожим	7,7%	11,5%	11,5%	69,2%	100,0%
Всього		9,7%	36,9%	37,2%	16,3%	100,0%
		38	145	146	64	393

III. Політичні фактори та фактори громадянського обов'язку

Політичні фактори — це 3 індикатори: інтерес до політики v97, важливість політики в житті v5, оцінка важливості демократії в житті v142. Фактори

громадянського обов'язку — 3 індикатори: участь у національних виборах v172, почуття національної гордості v170, готовність захищати свою країну v112. Гіпотеза полягала в тому, що ці фактори позитивно пов'язані з ідентичністю (як національною, так і європейською).

Усі індикатори перевірені за допомогою коефіцієнта Спірмена вказані у Таблиці 3.:

Таблиця 3.1.

Кореляція змінних

Індикатори			НАЦІОНАЛЬНА		ЄВРОПЕЙСЬКА		
			Коефіцієнт Спірмена	Значущість	Коефіцієнт Спірмена	Значущість	
Політика	1	голосування	0,233	0,000	0,109	0,032	
	2	інтерес до політики	0,074	0,136	0,047	0,354	
	3	важливість політики	0,156	0,001	0,072	0,153	
	4	важливість демократії	—0,066	0,182	—0,139	0,006	
	5	гордість	0,285	0,000	0,196	0,000	
	6	готовність захищати	0,262	0,000	0,236	0,000	
	7	довіра до парламенту	0,066	0,182	0,101	0,047	
	8	довіра до суду	—0,022	0,669	0,026	0,611	
	9	довіра до уряду	0,075	0,137	0,114	0,026	
	10	довіра до ЄС	0,140	0,005	0,320	0,000	
Соц— дем	1	освіта	0,041	0,407	—0,113	0,024	
	2	регіони	0,131	0,008	0,146	0,004	
	3	релігійність	—0,190	0,000	—0,124	0,020	
	4	розмір нп	0,187	0,000	—0,031	0,541	
	5	дохід	0,059	0,256	—0,061	0,243	
	6	стать	—0,054	0,269	—0,003	0,955	
	7	вік	0,016	0,741	0,114	0,023	

Інтерес до політики

Загалом більшість молоді не цікавиться політикою — 69,8%, проти 29,7%, які цікавляться. Тому, незалежно від ідентичності, молодь не зацікавлена у політиці (72,7% серед тих, хто дуже ідентифікує себе з Україною, 85,7% серед тих, хто взагалі не відчуває національної ідентичності). Коефіцієнт кореляції Спірмена становить 0,74 при $p = 0,136$ — **кореляція відсутня**. Інтерес до політики і національна ідентичність не пов'язані. Так само і не пов'язаний з

європейською ідентичністю. Коефіцієнт кореляції Спірмена становить 0,47 при $p = 0,354$ — **кореляція відсутня**.

Важливість політики

Для 73,2% молоді політика не є важливою частиною життя, фактично так само як інтерес до політики (Таблиця 3.2.). Однак **важливість корелює з національною ідентичністю** — чим більша важливість, тим вище рівень ідентичності ($p = 0,000$, коеф. Спірмена = 0,156). **Кореляції з європейською ідентичністю немає** ($p = 0,153$, коеф. Спірмена = 0,072).

Таблиця 3.2.

Важливість політики & ідентичність з Україною

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Україною?	Наскільки для Вас важлива політика?				
	Дуже важливо	Скоріше важливо	Скоріше не важливо	Зовсім не важливо	Всього
Дуже схожим	11,1%	20,0%	44,4%	24,4%	100,0%
Схожим	7,8%	19,3%	47,7%	25,2%	100,0%
Не дуже схожим	6,5%	19,5%	39,0%	35,1%	100,0%
Зовсім не схожим	0,0%	10,7%	21,4%	67,9%	100,0%
Всього	7,7%	18,9%	43,6%	29,8%	100,0%

Важливість демократії

Шкала: 1 — зовсім не важливо, 10 — дуже важливо.

Дане питання особливе тим, що значна частина молоді (43,5%) вибрала максимальний бал — 10 (Таблиця 3.3.). 74,6% молоді загалом надають високу оцінку важливості демократії (8, 9, 10). Середнє значення становить 8,47. Це сильний показник, незважаючи на низький інтерес до політики чи оцінку важливості політики.

Кореляція між національною ідентичністю та ставленням до демократії відсутня ($p = 0,182$, коеф. Спірмена = $-0,66$). Однак, **існує значуща невелика обернена кореляція** між оцінкою європейською ідентичністю і важливістю

демократії ($p = 0,006$, коеф. Спірмена = $-0,139$). Тобто, чим більше молодь відчуває близькість до Європи, тим важливішою є демократія для них.

Таблиця 3.3.

Важливість демократії & ідентичність з Європою

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Європою?	Наскільки для вас важливо жити в демократичній країні?									
	Зовсім не важливо	3	4	5	6	7	8	9	Дуже важливо	Всього
Дуже схожим				7,9%	5,3%	10,5%	7,9%	10,5%	57,9%	100,0%
Схожим	,7%		,7%	2,1%	2,1%	8,9%	15,8%	21,9%	47,9%	100,0%
Не дуже схожим	2,8%	,7%	2,1%	7,0%	9,1%	9,8%	20,3%	9,1%	39,2%	100,0%
Зовсім не схожим	1,6%	4,9%	3,3%	1,6%	4,9%	8,2%	16,4%	16,4%	42,6%	100,0%
Всього	1,5%	1,0%	1,5%	4,4%	5,4%	9,3%	16,8%	15,2%	44,8%	100,0%

Голосування на національних виборах (до ВР або вибори президента)

Однозначно ніколи не голосують 15,6% молодих людей, натомість 37% відповіли — завжди.

У Таблиці 3.4. бачимо, що 52,8% тих, хто відчуває сильну ідентичність з Україною завжди ходять на вибори; серед тих, хто скоріше відчуває національну ідентичність — 38,3%; серед тих, хто взагалі не відчуває національної близькості — 17,9% обрали завжди, 50% — ніколи. Щодо європейської ідентичності такої залежності візуально не спостерігається (Таблиця 3.5.).

Таблиця 3.4.

Голосування на національних виборах & ідентичність з Україною

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Україною?	Голосування на національних виборах			
	Завжди	Зазвичай	Ніколи	Всього
Дуже схожим	52,8%	37,1%	10,1%	100,0%
Схожим	38,3%	48,6%	13,1%	100,0%
Не дуже схожим	28,9%	50,0%	21,1%	100,0%
Зовсім не схожим	17,9%	32,1%	50,0%	100,0%
Всього	38,3%	45,2%	16,5%	100,0%

Таблиця 3.5.

Голосування на національних виборах & ідентичність з Європою

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Європою?	Голосування на національних виборах			
	Завжди	Зазвичай	Ніколи	Всього
Дуже схожим	55,3%	21,1%	23,7%	100,0%
Схожим	39,9%	52,4%	7,7%	100,0%
Не дуже схожим	35,4%	43,8%	20,8%	100,0%
Зовсім не схожим	37,5%	39,1%	23,4%	100,0%
Всього	39,3%	44,0%	16,7%	100,0%

За допомогою коефіцієнта кореляції Спірмена бачимо, що існує значуща, але **слабка кореляція** (коэф. Спірмена = 0,233, $p = 0,000$) між тими, хто частіше голосує на виборах і тими, хто більшою мірою ідентифікує себе за національною ознакою.

Ще менша **кореляція, але значуща** (коэф. Спірмена = 0,109, $p = 0,032$) простежується між тими, хто частіше голосує на виборах і радше ідентифікує себе з Європою. Тож, слабка кореляція між ідентичністю та голосуванням на національних виборах існує.

Національна гордість

76,6% молоді дуже або скоріше пишаються громадянством України, що є доволі хорошим показником (Таблиця 3.6.). Можна помітити, що 96,4% тих, що мають сильну ідентичність з Україною, пишаються своїм громадянством, але водночас більше половини тих, хто не ідентифікує себе з Україною взагалі або частково, пишається громадянством України — 61,9% (Таблиця 3.7). Серед респондентів з низькою європейською ідентичністю — 20–25% не дуже пишаються і своїм громадянством (Таблиця 3.8.). Як і очікувалось, існує значуща, хоча і мала, кореляція між тими, хто пишається громадянством і тими, хто скоріше ідентифікує себе з Україною ($p = 0,000$, коэф. Спірмена = 0,285), так і між тими, хто скоріше ідентифікує себе з Європою ($p = 0,000$, коэф. Спірмена = 0,196).

Таблиця 3.6.

Наскільки Ви пишаєтеся тим, що Ви – громадянин(-ка) України?

	Частота	%
Дуже пишаюся	158	35,8
Скоріше пишаюся	180	40,8
Не дуже пишаюся	54	12,2
Зовсім не пишаюся	10	2,3
НВ/НЗ	39	8,8
Всього	441	100

Таблиця 3.7.

Національна гордість & ідентичність з Україною

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Україною?	Наскільки Ви пишаєтеся тим, що Ви — громадянин(—ка) України?				
	Дуже пишаюся	Скоріше пишаюся	Не дуже пишаюся	Зовсім не пишаюся	Всього
Дуже схожим	54,9%	41,5%	2,4%	1,2%	100,0%
Схожим	39,1%	49,3%	10,1%	1,4%	100,0%
Не дуже схожим	24,3%	40,0%	31,4%	4,3%	100,0%
Зовсім не схожим	28,6%	33,3%	23,8%	14,3%	100,0%
Всього	39,2%	45,0%	13,2%	2,6%	100,0%

Таблиця 3.8.

Національна гордість & ідентичність з Європою

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Європою?	Наскільки Ви пишаєтеся тим, що Ви — громадянин(—ка) України?				
	Дуже пишаюся	Скоріше пишаюся	Не дуже пишаюся	Зовсім не пишаюся	Всього
Дуже схожим	39,5%	52,6%	5,3%	2,6%	100,0%
Схожим	48,9%	45,3%	5,0%	,7%	100,0%
Не дуже схожим	31,3%	44,0%	20,1%	4,5%	100,0%
Зовсім не схожим	32,7%	40,4%	25,0%	1,9%	100,0%
Всього	39,1%	44,9%	13,5%	2,5%	100,0%

Готовність захищати свою країну

Готовність боротись, воювати за свою країну можна інтерпретувати як і бажання встати в лави армії, так і боротись за демократичні права. 59,4% української молоді відповіли — так, 22,4% — ні, 18,1% — немає відповіді/не знаю (Таблиця 3.9.). Однак, це все одно доволі високий показник, враховуючи, що військовозобов'язаними є чоловіки, а не жінки. Існує значуща невелика кореляція між ідентичністю з Україною і готовністю захищати батьківщину ($p = 0,000$, коеф. Спірмена = 0,262). Схожа кореляція і з європейською ідентичністю

($p = 0,000$, коеф. Спірмена = 0,236). Тобто готовність захищати країну більша в тих, хто відчуває ідентичність на рівні країни/ Європи.

Таблиця 3.9.

Чи готові Ви захищати свою країну?

	Частота	%
Так	262	59,4
Ні	99	22,4
НВ/НЗ	80	18,1

Отже, гіпотеза про те, що громадянська активність пов'язана з ідентичністю частково підтверджується. Кореляція слабка, але є з участю в національних виборах і відчуттям гордості за своє громадянство. Відсутня кореляція з інтересом до політики. Цікаво, що більшість молоді не цікавиться політикою, однак вважає важливим для себе жити в демократичній країні. Потребує роз'яснення питання, що молодь розуміє під демократією, і що спричиняє нецікавість до політики. Попередньо це можна пояснити з тривалим уявленням, що політика — це щось брудне, заангажоване і зіпсоване. Але якщо є попит на демократію — має бути сенс у використанні демократичних механізмів взаємодії населення з владою. Це питання потребує окремого дослідження, націленого саме на зв'язок з демократичними цінностями і уявленням людей про них. Ми також бачимо, що існує невелика кореляція між визначенням важливості демократії і європейською ідентичністю, що може свідчити, що Європа означає демократія для опитаних.

IV. Довіра до владних інститутів

Гіпотеза полягала в тому, що довіра до державних інститутів не пов'язана з ідентичністю — ні з національною, ні з європейською. Для її перевірки є 4 індикатори: довіра до парламенту — Верховної Ради України v121, довіра до системи правосуддя v127, довіра до уряду — Кабінет Міністрів v131 і довіра до Європейського Союзу v124. Хоча останнє не є державним інститутом, цікаво порівняти результати з інститутом європейської влади.

Молоді українці переважно не довіряють українським владним інститутам, натомість більшою мірою довіряють Європейському Союзу (Таблиця 4.1). Верховній Раді не довіряють взагалі або скоріше — 75,7% молоді, судовій системі — 70,9%, уряду — 77,5%. Європейському Союзу у цілому довіряють 57,5% молодих українців.

Таблиця 4.1.

Рівень довіри до інститутів (%)

	Верховна Рада	Кабінет Міністрів	Система правосуддя	Європейський Союз
1 - Повністю довіряю	2,3	2,3	2,7	6,3
2 - Деякою мірою довіряю	20,0	16,6	20,9	51,2
3 - Не дуже довіряю	41,5	44,4	37,6	26,1
4 - Зовсім не довіряю	34,2	33,1	33,3	10,2
НВ/НЗ	2,0	3,6	5,4	6,1
Всього	100,0	100,0	100,0	100,0

Національна ідентичність не пов'язана з довірою до владних структур, натомість є **кореляція з довірою до ЄС** ($p = 0,005$, коеф. Спірмена = 0,140; Таблиця 4.2.). Цікава кореляція спостерігається між ідентичністю з Європою і довірою до влади: межова **кореляція з довірою до парламенту** ($p = 0,047$, коеф. Спірмена = 0,101; Таблиця 4.3.), **до уряду** ($p = 0,026$, коеф. Спірмена = 0,114; Таблиця 4.4.) — чим менше молодь довіряє цим структурам — тим менше ідентифікує себе з Європою. Натомість такої кореляції немає з довірою до судової системи ($p = 0,611$, коеф. Спірмена = 0,026). Дуже значуща **кореляція з довірою до Європейського Союзу** ($p = 0,000$, коеф. Спірмена = 0,320; Таблиця 4.5.).

Таблиця 4.2.

Довіра до ЄС & ідентичність з Україною

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Україною?	Рівень довіри до Євросоюзу				
	Повністю довіряю	Деякою мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Всього
Дуже схожим	5,8%	68,6%	19,8%	5,8%	100,0%
Схожим	6,7%	54,8%	28,6%	10,0%	100,0%
Не дуже схожим	6,8%	46,6%	34,2%	12,3%	100,0%
Зовсім не схожим	17,4%	26,1%	26,1%	30,4%	100,0%
Всього	7,1%	54,6%	27,6%	10,7%	100,0%

Таблиця 4.3.

Довіра до Верховної Ради & ідентичність з Європою

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Європою?	Рівень довіри до Верховної Ради				
	Повністю довіряю	Деякою мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Всього
Дуже схожим	7,9%	26,3%	23,7%	42,1%	100,0%
Схожим	2,1%	22,6%	47,3%	28,1%	100,0%
Не дуже схожим	2,8%	19,7%	39,4%	38,0%	100,0%
Зовсім не схожим	0,0%	14,1%	45,3%	40,6%	100,0%
Всього	2,6%	20,5%	41,8%	35,1%	100,0%

Таблиця 4.4.

Довіра до Кабінету Міністрів & ідентичність з Європою

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Європою?	Рівень довіри до Кабінету Міністрів				
	Повністю довіряю	Деякою мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Всього
Дуже схожим	0,0%	24,3%	45,9%	29,7%	100,0%
Схожим	2,8%	18,8%	52,8%	25,7%	100,0%
Не дуже схожим	2,8%	16,7%	42,4%	38,2%	100,0%
Зовсім не схожим	3,4%	15,5%	36,2%	44,8%	100,0%
Всього	2,6%	18,0%	45,7%	33,7%	100,0%

Таблиця 4.5.

Довіра до ЄС & ідентичність з Європою

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Європою?	Рівень довіри до Євросоюзу				
	Повністю довіряю	Деякою мірою довіряю	Не дуже довіряю	Зовсім не довіряю	Всього
Дуже схожим	18,9%	64,9%	13,5%	2,7%	100,0%
Схожим	2,8%	76,6%	15,6%	5,0%	100,0%
Не дуже схожим	8,6%	40,0%	39,3%	12,1%	100,0%
Зовсім не схожим	7,0%	33,3%	33,3%	26,3%	100,0%
Всього	7,2%	55,2%	26,9%	10,7%	100,0%

V. Соціально-демографічні показники

До соціально-демографічних показників увійшли 7 індикаторів: рівень освіти V243_cs (перекодована в education_4), макрорегіони V275c_N2 (перекодовані в regions_recoded), релігійність v56 (перекодована в religious_recoded), розмір населеного пункту v276_r, середньомісячний дохід v261, стать v225, вік age.

Були висунуті наступні гіпотези:

- Середньомісячний дохід та рівень освіти прямопропорційно пов'язані з національною та європейською ідентичністю.
- Стать і проживання в селі/місті не впливають.
- Релігійна молодь, а також укріномовна — більше ідентифікують себе з країною, ніж з Європою.
- Макрорегіон проживання впливає на ідентичність — жителі Західного регіону більшою мірою ідентифікують себе з Європою

Рівень освіти було перекодовано з 13-ти категорій в 4: 1 — неповна середня освіта і нижче, 2 — фахова на базі 8–9 класів, повна середня (+курси), 3 — фахова на базі повної середньої освіти, 4 — вища (бакалавр, спеціаліст, магістр і вище). Згідно такому поділу 43,8% молоді здобули вищий рівень освіти, 24,9% фахову на базі 11 класів, 28,6% — фахову на базі 8–9 класів або лише повну середню (+курси) і лише 1,6% мають освіту на рівні 8–9 класів або менше.

Кореляція національної ідентичності з освітою відсутня (коеф. Спірмена = 0,041, $p = 0,407$). Однак, є **кореляція освіти та європейської ідентичності** (коеф. Спірмена = $-0,113$, $p = 0,024$). Чим вища освіта — тим більша ідентичність з Європою (*Таблиця 5.1.*).

Таблиця 5.1.

Освіта & ідентичність з Європою

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Європою?	Рівень освіти				
	неповна середня освіта і нижче (до 9 класів)	фахова на базі 8–9 класів, повна середня (+курси)	фахова на базі повної середньої	вища (бакалавр, спеціаліст, магістр+)	Всього
Дуже схожим	0,0%	27,8%	22,2%	50,0%	100,0%
Схожим	0,0%	29,3%	19,7%	51,0%	100,0%
Не дуже схожим	2,1%	28,1%	26,0%	43,8%	100,0%
Зовсім не схожим	6,2%	29,2%	33,8%	30,8%	100,0%
Всього	1,8%	28,7%	24,6%	44,9%	100,0%

Макрорегіональне розселення після перекодування виглядало таким чином (за прикладом вибірки в дослідженнях КМІСу [10]): 1 — *Західний* макрорегіон — Волинська, Рівненська, Львівська, Івано—Франківська, Тернопільська,

Закарпатська, Хмельницька, Чернівецька області; 2 — *Південний* макрорегіон — Дніпропетровська, Запорізька, Миколаївська, Херсонська, Одеська області; 3 — *Східний* макрорегіон — Донецька, Луганська і Харківська області; 4 — *Центральний* макрорегіон — Вінницька, Житомирська, Сумська, Чернігівська, Полтавська, Кіровоградська, Черкаська, Київська області, м. Київ.

Західний — 29, 0%, Південний — 24,7%, Східний — 11,3% і Центральний — 34,9%. Виявлений зв'язок між регіонами та ідентичністю (Таблиця 5.2.). У Західному регіоні 82,1% відчувають схожість з Україною, у Центральному — 71,6%, в Східному — 75,5%, у Південному — 69,6%. Щодо європейської ідентичності, то на Заході вона очікувано вища — 61,8%, 44,8% — у Центральному, 37,8% — у Східному, 33,7% — у Південному (Таблиця 5.3.).

Таблиця 5.2.

Макрорегіони & ідентичність з Україною

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Європою?	Макрорегіони				
	Західний	Південний	Східний	Центральний	Всього
Дуже схожим	17,2%	4,0%	6,7%	8,2%	9,6%
Схожим	46,6%	29,7%	31,1%	36,6%	37,1%
Не дуже схожим	24,1%	49,5%	46,7%	35,1%	36,9%
Зовсім не схожим	12,1%	16,8%	15,6%	20,1%	16,4%
Всього	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Таблиця 5.3.

Макрорегіони & ідентичність з Європою

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Україною?	Макрорегіони				
	Західний	Південний	Східний	Центральний	Всього
Дуже схожим	32,5%	13,7%	24,4%	17,4%	21,7%
Схожим	49,6%	55,9%	51,1%	54,2%	52,9%
Не дуже схожим	12,2%	24,5%	22,2%	18,8%	18,6%
Зовсім не схожим	5,7%	5,9%	2,2%	9,7%	6,8%
Всього	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%

Релігійність оцінювалась варіантами: переконаний атеїст, невіруючий/-а, віруючий/-а. 70,3% українською молоді вважають себе віруючими людьми, 14,5% — невіруючими, і лише 4,5% описали себе як атеїстів (Таблиця 5.4.). Треба сказати, що запитання спеціально було поставлено так, щоб релігійність не стосувалась релігійних обрядів чи походів до церкви. Релігійність слабо, але

значуще **корелює з обома ідентичностями** (коэф. Спірмена = $-0,190$, $p=0,000$ для України; коэф. Спірмена = $-0,124$, $p = 0,020$ для Європи). Для атеїстів простежується слабка ідентичність що з Україною, що з Європою (Таблиці 5.5, 5.6). І хоча це занадто мала вибірка, щоб робити висновки, ми можемо припустити, що для людей, які вірують (чи то в Бога своєї конфесії, чи то в певну ідеологію) більшою мірою відносять себе до якоїсь групи.

Таблиця 5.4.

Незалежно від того, відвідуєте Ви церкву чи ні, чи можете сказати, що Ви...

	Частота	%
Переконаний атеїст	21	4,8
Не дуже релігійна людина	64	14,5
Релігійна людина	310	70,3
НВ/НЗ	46	10,4
Всього	441	100,0

Таблиця 5.5.

Релігійність & ідентичність з Україною

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Україною?	Релігійність			
	Переконаний атеїст	Невіруючий	Віруючий	Всього
Дуже схожим	2,3%	9,3%	88,4%	100,0%
Схожим	3,5%	17,1%	79,4%	100,0%
Не дуже схожим	7,5%	22,4%	70,1%	100,0%
Зовсім не схожим	23,8%	19,0%	57,1%	100,0%
Всього	5,1%	16,4%	78,6%	100,0%

Таблиця 5.6.

Релігійність & ідентичність з Європою

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Європою?	Релігійність			
	Переконаний атеїст	Невіруючий	Віруючий	Всього
Дуже схожим	2,9%	11,8%	85,3%	100,0%
Схожим	2,2%	15,4%	82,4%	100,0%
Не дуже схожим	5,4%	15,5%	79,1%	100,0%
Зовсім не схожим	9,1%	23,6%	67,3%	100,0%
Всього	4,5%	16,4%	79,1%	100,0%

Розселення молоді по населених пунктах має наступний вигляд: 36,5% проживають в населених пунктах до 5 тисяч жителів (еквівалент сіл, селищ і смт), 9,8% — в містах 5–20 тисяч, 11,6% — 20–100 тисяч, 13,2% — 100–500 тисяч і 28,8% — у великих містах понад 500 тисяч. Населений пункт корелює з національною ідентичністю (коэф. Спірмена = 0,187, $p = 0,000$) і не корелює з європейською (коэф. Спірмена = $-0,031$, $p = 0,541$). Це означає, що чим менше населений пункт, тим більша ідентичність з Україною (Таблиця 5.7.).

Таблиця 5.7.

Розмір населеного пункту & ідентичність з Україною

Наскільки схожим ви себе відчуваєте з Україною?	Розмір населеного пункту					
	менше 5 000	5 000—20 000	20 000—100 000	100 000—500 000	500 000 +	Всього
Дуже схожим	51,1%	10,0%	14,4%	7,8%	16,7%	100,0%
Схожим	34,4%	11,0%	10,1%	13,8%	30,7%	100,0%
Не дуже схожим	26,0%	6,5%	11,7%	20,8%	35,1%	100,0%
Зовсім не схожим	35,7%	3,6%	14,3%	7,1%	39,3%	100,0%
Всього	36,6%	9,4%	11,6%	13,3%	29,1%	100,0%

Середньомісячний дохід вимірювався у децилях, де перший дециль — найменша зарплата по країні (до 4000 грн.). Для зручності також використана шкала згрупованих децилів, де для України низький рівень доходу — це до 6000 грн., середня — 6001–12 000 грн., високий — більше 12 001 грн. Серед української молоді 16,8% мають низький дохід, 34,5% — середній, 40,1% — високий. За результатами **кореляція між доходом та ідентичністю відсутня** (коэф. Спірмена = 0,59, $p = 0,256$ для України; коэф. Спірмена = $-0,061$, $p = 0,243$ для Європи).

Розподіл молодих українців за статтю є дещо нерівномірним: 37,9% чоловіків, 62,1 % жінок. **Відсутня кореляція** статі та ідентичності (коэф. Спірмена = $-0,54$, $p = 0,269$ для України; коэф. Спірмена = $-0,003$, $p = 0,955$ для Європи).

Також була виявлена **невелика кореляція** європейської ідентичності за віком (коэф. Спірмена = 0,114, $p = 0,023$). Чим старше респондент, тим менша його ідентичність з Європою.

Як бачимо, є ряд змінних, які взагалі не корелюють з ідентичністю. Інтерес до політики дуже невеликий у всієї молоді і ніяк не пов'язаний з ідентичністю. Довіра до суду також не корелює. Серед соціально-демографічних змінних, рівень доходу не пов'язаний з ідентичністю. Стать очікувано не пов'язана з ідентичністю.

Є ряд змінних, які виявили кореляцію і з європейською, і з національною ідентичністю: участь у виборах, національна гордість, готовність захищати країну, довіра до ЄС, макрорегіональне представлення і ступінь релігійності.

Важливість політики в житті респондентів, розмір населеного пункту пов'язані з національною ідентичністю, але не пов'язані з європейською. Натомість важливість демократії, довіра до уряду, довіра до парламенту, рівень освіти та вік корелюють з європейською ідентичністю, але не з національною.

VI. Порядкова регресія

Спочатку переглянемо наскільки пояснювальні змінні, що стосуються політичного виміру, пояснюють ідентичність, потім окремо соціально-демографічні змінні.

Показники попередньо відбирались за коефіцієнтом кореляції Спірмена. Почнемо з національної ідентичності. Змінні, які увійшли в аналіз позначені у *таблиці 3* зеленим кольором. Для *національної* ідентичності це **8 показників**: участь у виборах, вадливість політики, національна гордість, готовність захищати країну, довіра до ЄС — політичні показники; макрорегіони, релігійність, розмір НП — соціально-демографічні. Для *європейської* ідентичності це **11 показників**: участь у виборах, важливість демократії, національна гордість, готовність захищати країну, довіра до ВР, довіра до уряду, довіра до ЄС — політичні змінні; рівень освіти, макрорегіони, релігійність, вік — соціально-демографічні.

Для зручності аналізу змінні ідентичності були перекодовані так, що еталонною групою була висока ідентичність. Тепер 1 — зовсім не схожим, 2 — не дуже схожим, 3 — схожим, 4 — дуже схожим (детальні дані регресійного аналізу див. у *Додатках*).

Порядкова регресія з національною ідентичністю в якості залежної змінної і політичними факторами

Статистично значуща статистика хі-квадрат вказує на те, що остаточна модель дає значне покращення в порівнянні з базовою моделлю лише перехоплення. Це означає, що модель дає кращі прогнози, ніж якщо б ми просто вгадали на основі граничних ймовірностей для категорій результатів. Значущість в **перевірці відповідності** $p > 0,05$ означає, що нульова гіпотеза про хорошу відповідність моделі підтверджується і наші дані та прогнози схожі. У нашому випадку $p = 0,000$, $p = 0,999$ — ми отримали змішані результати. **Псевдо R^2 Nagelkerke** = 0,221. Отже, 22,1% можна пояснити нашими пояснювальними змінними. Це означає, що існують інші фактори, які впливають на ідентичність. **Тест паралельних прямих** статистично незначущий $p = 440$. Це означає, що наші пояснювальні змінні мають однаковий, пропорційний вплив на ідентичність, незалежно від порогу.

За результатами аналізу статистично значущий вплив виявили змінні $[v172=1]$ ($p = 0,007$) — **завжди голосують на виборах** і $[v112=1]$ ($p = 0,007$) — **готові захищати свою країну**. При чому з позитивними коефіцієнтами (1,028 і 0,765 відповідно). Ті, хто голосують на виборах мають більші шанси на наявність ідентичності з країною ($\exp(1,028) = 2,79$). Так само і ті, хто відповіли, що готові захищати країну, більш імовірно матимуть ідентичність з Україною ($\exp(0,765) = 2,15$) — більше ніж у 2 рази в порівнянні з тими, хто відповів «ні». Статистично не значущими залишились змінні: важливість політики, національна гордість і рівень довіри до Євросоюзу.

Відчуття близькості, схожості до країни пов'язані з бажанням захищати свою батьківщину. Обов'язкова участь у виборах — формальна дія, яка ймовірно, ще невідома частині опитаних, все одно пов'язана з національною ідентичністю. Можна виявити, що найбільш значущі впливи становлять питання, які більшою мірою відповідають за обов'язок громадянина. Тобто, сильна національна ідентичність пов'язана з уявленнями про свої обов'язки.

Порядкова регресія з європейською ідентичністю в якості залежної змінної і політичними факторами

Модель добре підходить ($p=0,000$), відповідає частково (значущість по Пірсону $p=0,003$, по відхиленню $p=0,988$) — змішані результати, псевдо **R² Nagelkerke** = 0,254 — 25,4% наших даних пояснюється моделлю з політичними змінними. **Тест паралельних прямих** ($p=0,063$) — шанси пропорційні. Дані свідчать про хорошу якість нашої моделі.

Серед семи факторів, є два статистично значущі. Перший — **важливість демократії** ($p = 0,043$), — змінна, яка була перекодована з 10-ти бальної шкали у три ранги. 1–3 — низька важливість, 4–7 — середня, 8–10 — висока. Та частка, яка вважає демократію не дуже важливою з меншою імовірністю матимуть ідентичність з Європою — коефіцієнт = $-1,267$, якщо розрахувати шанси $\exp(-1,267) = 0,28$ — шанс мати сильну європейську ідентичність у порівнянні з тими, хто вважає демократію важливою. Другий значущий фактор — **це довіра до Європейського Союзу**, при чому $p < 0,05$ за всіма категоріями змінної. Ті, хто цілком довіряють ЄС, мають в 4,66 разів більше шансів мати високу європейську ідентичність ніж ті, хто не довіряє взагалі; ті, що скоріше довіряють — у 7,4 рази; ті, хто скоріше не довіряють — 2,47 рази.

Довіра до Євросоюзу найміцніше пов'язана з ідентичністю на рівні Європи, що пов'язано з політичним уявленням людей про континент. А важливість демократії можна пояснити ототожненням Європи (політично) з демократією та, імовірно, але потребує подальших досліджень, з демократичними цінностями, які також ототожнюються з європейськими. Ці дані узгоджуються з першою частиною дослідження — уявленням молоді про необхідні умови, щоб бути «європейцем» — більшою мірою визначалось поділом спільних культурних цінностей.

Порядкова регресія з національною ідентичністю в якості залежної змінної і соціально-демографічними факторами

Модель підходить даним ($p = 0,000$), відповідність змішана (по Пірсону $p=0,033$, Відхилення $p=0,117$). Псевдо R^2 Nagelkerke = 0,103 — це небагато, але ми цього і очікували, оскільки ідентичність пояснюється не лише соціально—демографічними показниками. Тест паралельних прямих $p=0,343$, і це означає, що пропорційність шансів зберігається.

Серед трьох соціально-демографічних змінних — макрорегіони, релігійність і розмір населеного пункту — значущими виявилось дві. Спершу релігійність. Дуже значущою виявилась змінна [religious_recoded=1] — **переконаний атеїст** ($p = 0,001$), значущою також [religious_recoded=2] — **невіруючий** ($p = 0,044$) з негативними коефіцієнтами. Для атеїстів коефіцієнт = $-1,559$ або, якщо ввести в експоненту, 0,21 шансу мати сильну національну ідентичність у порівнянні з віруючими. Для невіруючих коефіцієнт = $-0,557$ або 0,57 — трохи більше половини шанс мати дуже сильну ідентичність з Україною. Це означає, що атеїсти та невіруючі мають слабку ідентичність у порівнянні з віруючими. Друга змінна — населений пункт проживання. Тут значущість для **населених пунктів менше 5 тисяч** населення з позитивним коефіцієнтом 0,725. Люди з сіл або селищ міського типу мають більше шансів мати сильну національну ідентичність — $\exp(0,725) = 2,06$ — імовірність у 2 рази більша ніж в тих, хто проживає у містах 500 тисяч і більше.

Порядкова регресія з європейською ідентичністю в якості залежної змінної і соціально-демографічними факторами

Для аналізу було узято чотири соціально—демографічні фактори: освіта, макрорегіони, релігійність; змінну вік ми поставили як коваріанту.

Модель підходить ($p = 0,000$), добре відповідає даним (по Пірсону $p=0,111$, Відхилення $p = 0,884$), Псевдо R^2 Nagelkerke = 0,112 — приблизно такий самий як і в національній ідентичності — тому що ідентичність пояснюється багатьма чинниками. Тест на паралельні прямі — хороший — $p = 0,343$.

З чотирьох змінних значущими виявилось дві — освіта і регіони. Змінна [education_4=1] — **неповна середня освіта** має негативний коефіцієнт $-2,505$ ($p = 0,005$) і [education_4=3] — **фахова освіта на базі повної середньої** з негативним коефіцієнтом $-0,604$ ($p = 0,017$). Таким чином, люди з освітою не вище 8–9 класів школи мають дуже низькі шанси ($\exp(-2,505) = 0,08$) на сильну європейську ідентичність, а також люди з освітою коледжа/училища на базі 11 класів мають 0,55 шансу на сильну європейську ідентичність на відміну від респондентів із закінченою вищою освітою. Можливо, що люди, які відповіли на запитання про фахову освіту на базі 8–9 класів продовжують здобувати вищу освіту на момент опитування. Змінна [regions_recoded=1] — **Західний регіон** з позитивним коефіцієнтом $0,614$ ($p = 0,018$) означає, що жителі західного регіону мають більші шанси на європейську ідентичність ($\exp(0,614) = 1,85$) — тобто майже у два рази більші ніж в жителів Центрального регіону.

Висновки до розділу 3

Щоб називатися українцем потрібно дотримуватись певних умов — понад 70% молоді вважають, що до цих умов відносяться і мати українське походження, і народитися в Україні, і вміти говорити українською (дуже або скоріше важливим). Однак ще більшої уваги молодь приділяє спільним національним цінностям та повазі до інститутів (85,9% та 88,7% відповідно). Бути європейцем — у першу чергу поділяти цінності (81,0%), походити (61,9%), народитися в Європі (59,6%), а найменше європейськість пов'язана з релігією — 41,3%. Судячи з аналізу ознаки європейця та українці більшою мірою пов'язані саме з модерними ознаками, більш демократичним та толерантним сприйняттям — наявністю спільних культурних цінностей, але традиційні уявлення теж мають популярність.

70,3% опитаних відчувають себе дуже схожими або схожими з Україною. 41,9% молоді відчуває схожість з Європою, а 47,8% не відчувають. Існує кореляція між двома ідентичностями, що говорить не стільки про протиставлення, скільки про їх взаємопосилення, хоча і не велике.

Загалом, можемо підтвердити, що політичні фактори впливають на ідентичність, але по-різному. Національна ідентичність не пов'язана з довірою до владних структур, з інтересом до політики, важливістю демократії. Однак можна припустити, що національна ідентичність пов'язана з виконанням свого обов'язку як громадянина, ступенем залученості в громадську діяльність, тому що для тих, хто завжди голосує на виборах і тих, хто готовий захищати країну, шанс мати сильнішу національну ідентичність зростає. Натомість європейська ідентичність більше пов'язана з прихильністю до ЄС та демократії. Це говорить про стійкий зв'язок Європа дорівнює демократія, а прихильність до великої політичної інституції посилює цей зв'язок. Звичайно, треба враховувати, що на момент опитування українська влада публічно оголосила курс на євроінтеграцію, що також могло сприяти росту європейської ідентичності. Варто також краще дослідити питання європейських цінностей — що в них вбачають українці та чи є вони бажаними.

Аналіз соціально-демографічних змінних також дає розуміння, що національна ідентичність вища для жителів сільської місцевості (до 5000 жителів) та низька для атеїстів та невіруючих. Це узгоджується з теоріями про сильну локальну ідентичність в малих поселеннях і в релігійних громадах, що стає рідкістю у постмодерних суспільствах. Однак, «вірити» не обов'язково означає дотримуватись релігійних догм певної конфесії — питання «віри» потрібно також дослідити у контексті інших «ізмів». Чи може, до прикладу, фемінізм бути для людини «вірою»?

Європейська ідентичність залежить від макрорегіону проживання і від рівня освіти. Жителі західних областей мають більшу ймовірність бути європейцями за ідентичністю — і це зрозуміло, оскільки ці території географічно та культурно-історично більш наближені до Європи. Рівень освіти також впливає на ідентифікацію з Європою. Програми навчання на вищих рівнях освіти використовують європейські стандарти та програми, а також дає ширші можливості для подальшої освіти, чого не дають 8-9 років школи. З фаховою спеціальною освітою на базі 11 класів складніше. Можна припустити, що респонденти, які після школи вступили до училища, з різних обставин не змогли вступити до університету. Але це лише суб'єктивне припущення, яке необхідно дослідити.

ВИСНОВКИ

Ідентичність — це складний соціальний процес в індивідуальному і колективному вимірі, який дає індивіду відчуття приналежності до цілого. Варто сприймати ідентичність як множину зв'язків індивіда з різними соціальними групами, як форми, а не як сталий термін. Мінливість ідентичностей зумовлена глобалізацією та індивідуалізацією суспільств.

У ході порівняння двох теорій ідентичності СТІ і ТІ, було виявлено, що основна відмінність між ними полягає в трактуванні місця ідентичності. Для СТІ ідентичність можлива у дихотомії ми і вони, відмінності з останніми активізують і підкріплюють силу внутрішньогрупової ідентичності. У ТІ ідентичність розуміється як зв'язок між роллю індивіда і соціальною групою. У разі, якщо соціальні обставини трактуються індивідом як сприйнятливі — відбувається активація. Поняття ієрархії ідентичностей і опуклості (активної ідентичності) присутні в обох теоріях.

Основними методами дослідження ідентичності є інтерв'ювання (у тому числі глибинне, фокусоване, наративне інтерв'ю), контент-аналіз, критичний дискурс-аналіз, експеримент, а також нові методи, такі як когнітивне мапування і агентно-орієнтоване моделювання. Точності результатів якісного дослідження ідентичності загрожує отриманням неоднозначних, інколи суперечливих даних через абстрактність поняття. Однак у якісній методології є більше можливостей для обговорення особистого досвіду індивіда, що дозволяє сформувати канву ідентичностей. Кількісна методологія краще підходить для лонгitudних досліджень ідентичності і для порівняння між країнами, але точність дуже залежить від формулювання запитання, тому часто використовують заміри цінностей респондентів. Саме тому ідентичність найкраще вивчати комбінованою методологією і враховувати множинність ідентичностей.

Національна ідентичність може бути інклюзивною (політичною) або ексклюзивною (етноцентричною). Відповідно і чинники її формування можна розділити на політичні (громадянський обов'язок, повага до спільних цінностей) і традиційні (єдиний етнос, мова, релігія). Європейська ідентичність є штучним

конструктом, який усталився завдяки формуванню ЄС, однак ЄІ теж може спиратися на релігію і культурні традиції. Основними чинниками ЄІ є індивідуальні (досвід індивіда, цінності, політичну свідомість) і державні ознаки (політичні сили в державі, стан економіки, толерантність до негромадян). Поняття європейської ідентичності є занадто широким і недостатньо пріоритетним для індивідів, тому вона поступається національній для більшості населення.

НІ та ЄІ в Україні мають спільні ознаки, які спираються на історичний досвід світових воєн, антиколоніальну політику, визнання демократії як важливої цінності і соціальні рухи як волевиявлення народу, але для зближення цінностей необхідне удосконалене законодавство і подолання викликів війни.

Українська молодь визначає національну ідентичність, як і європейську, на засадах спільних цінностей, тобто на політичній основі, більшою мірою (хоча і не значно), ніж на етноцентричних (есенціалістських), як-от походження, мова, релігія. Це свідчить про позитивні тенденції, про більшу відкритість української нації, а значить — рух до демократії і поваги до прав людей — європейських цінностей.

Національна ідентичність сильно переважає над ЄІ так само як і в країнах-членах ЄС. Водночас переважна кількість населення не ідентифікує себе з Європою на момент опитування, але ми припускаємо, що з урахуванням сьогоденної динаміки має бути оборотний процес, який також потребує додаткових досліджень.

Довіра до держаних органів влади не пов'язана з НІ. Ми інтерпретуємо ці результати як підтвердження того, що українці мають сталий скептицизм до влади. Однак для ЄІ спостерігається вплив довіри до ЄС, що говорить про асоціативний зв'язок між інституцією і суб'єктивним відчуттям ідентичності. Національна ідентичність натомість пов'язана зі змінними громадянського обов'язку.

Цікавим є те, що люди, які означили себе як віруючих, також мають вищі шанси мати сильну національну ідентичність, а значить — є потреба дослідити

зв'язок ідентичності з релігією, вірою, ідеологіями. Жителі сільської місцевості теж мають сильнішу національну ідентичність, що зумовлює необхідність дослідити зв'язок між локальною ідентичністю і національною. Проживання у Західному регіоні завдяки географічному положенню поблизу країн-членів ЄС зумовлює сильнішу європейську ідентичність. Важливо, що освіта також впливає на європейську ідентичність, але необхідно більше приділити увагу вивченню цього питання в подальших дослідженнях.

Водночас необхідно проводити постійні заміри, дивитись на процеси ідентичності населення України в динаміці: наскільки вони є довгостроковими і глибинними особливо в нашій плинній реальності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андерсон Б. Уявлені спільноти. Міркування щодо походження й поширення націоналізму. — К., 2001. — 272 с.
2. Андрощук О.В. Референдум першого грудня 1991 [Електронний ресурс] . URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Referendum>
3. Бауман З. Плинні часи: життя в добу непевности /Перекл. з англ. Антона Марчинського; наук. ред. Юлія Ємець—Доброносова. — К.: Критика, 2013. — 176 с.
4. Визнання Голодомору актом геноциду в світі. URL: <https://holodomormuseum.org.ua/vyznannia-v-sviti-holodomoru-aktom-henotsydu/>.
5. Гелнер Е. Нації та націоналізм націоналізм. К.: Таксон, 2003. 300 с.
6. Гібернау М. Ідентичність націй. К.: Темпора, 2012. 304 с.
7. Двадцять загальнонаціональне опитування. Зовнішньополітичні настрої населення (14—16 січня 2023). 2023. URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dvadcyate_zagalnonac_onalne_opituvannya_z_ovn_shnopol_tichn_nastro_naselennya_14—16_s_chnya_2023.html (дата звернення: 08.12.2023).
8. Динаміка зовнішньополітичних орієнтацій (16-17 лютого 2022) [Електронний ресурс] // Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinamika_vneshnepoliticheskikh_orientaciy_16-17_fevralya_2022.html.
9. Динаміка зовнішньо-політичних настроїв населення (1-2 жовтня 2022) [Електронний ресурс] // Соціологічна група "Рейтинг". – 2022. – Режим доступу до ресурсу: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/dinam_ka_zovn_shnopol_tichnih_nastro_v_naselennya_1-2_zhovtnya_2022.html.
10. Динаміка ставлення українців до Сталіна: результати телефонного опитування, проведеного 6-20 липня 2022 року [Електронний ресурс] // Київський міжнародний інститут соціології. – 2022. – Режим доступу до ресурсу: <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1130&page=4>.

11. Діло йде до хунти. Цивільні органи влади втрачають довіру, військові наращують (ІНФОГРАФІКА). texty.org.ua. URL: https://texty.org.ua/fragments/82375/Dilo_jde_do_khuny_Cyvilni_organ_vlady-82375/.
12. Дюркгейм Е. Про поділ суспільної праці. - Одеса, 1990.
13. Зорич О. Феномен ідентичності: конфлікт інтерпретацій / О. Зорич // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. — 2013. — Вип. 5. — С. 4—13. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2013_5_3
14. Інститут Горшеніна у співпраці з Представництвом Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні та Білорусі. Всеукраїнське соціологічне дослідження «Українське суспільство та європейські цінності». Київ, 2017. 42 с. URL: <https://ukraine.fes.de/publikaciji/18?cHash=a2b05b8617b148f648ff6b9d6bb2895e>.
15. Калхун К. Націоналізм та етнічність. // Judgment Journal, Vol. I, No. 2, 2016
16. Касьянов Г. В. Теорії нації та націоналізму: Монографія. — К.: Либідь, 1999. 352 с.
17. Київський міжнародний ін-т соціології, Соціологічна група «Рейтинг». Ставлення населення кіровограда до перейменування міста. Київ, 2016. 9 с. URL: https://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/press-conference_kirovohrad_apr2016.pdf.
18. Козловець М. А. Європейська ідентичність: уніфікація чи "єдність в розмаїтті"? / М. А. Козловець // Гуманітарний вісник Запорізької державної інженерної академії. - 2009. - Вип. 37. - С. 72-86. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpgvzdia_2009_37_9.
19. Коржов Г. Територіальні ідентичності: концептуальні інтерпретації в сучасній зарубіжній соціологічній думці / Г. Коржов // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2010. — № 1. — С. 107—124. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/stmm_2010_1_9

20. Коржов Г.О. Між нацією та Європою: у пошуках нових ідентифікацій // Вісник НТУУ «КПІ». Серія «Політологія. Соціологія. Право». – 2014. – №3/4 (23/24). – С.47-54 URL: <https://ela.kpi.ua/handle/123456789/17121>
21. Коржов Г.О. Регіональна ідентичність Донбасу: Генезис і тенденції розвитку в умовах суспільної трансформації Соціологія: теорія, методи, маркетинг. — 2006. — №4. — С.38—51.
22. Коржов Г.О. Теоретичні контрверзи в інтерпретації подвійної ідентичності та шляхи їх емпіричної верифікації // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2017. – №3. – С. 74-88. URL: <http://stmm.in.ua/archive/ukr/2017-3/9.pdf>
23. Моран М. Ідентичність і політика ідентичності: культурно-матеріалістична історія [Електронний ресурс] / Мері Моран // Commons. — 2020. — Режим доступу до ресурсу: <https://commons.com.ua/uk/identichnist-i-politika-identichnosti-kulturno-materialistichna-istoriya/>
24. Москотіна, Р. (2019). Агентно—орієнтоване моделювання та соціологія: точки перетину. Соціологічні студії, 1(14), 38—44. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/socst_2019_1_8.
25. Національна ідентичність [Електронний ресурс] // Енциклопедія сучасної України – 2020 – Режим доступу до ресурсу: <https://esu.com.ua/article-71062>.
26. Пасісниченко А. В. Європейська ідентичність як дискурсивний феномен: особливості конструювання : дис. ... канд. соціол. наук : 22.00.01. Харків, 2016. 216 с. URL: <http://dissertations.karazin.ua/sociology/desertacii/kandidatski>.
27. Резнік О. Євроінтеграційні прагнення українців: від амбівалентності до увиразнення. Фонд «Демократичні ініціативи» ім. Ілька Кучеріва. URL: <https://dif.org.ua/article/evrointegratsiyni-pragnennya-ukraintsiv-vid-ambivalentnosti-do-uviraznennya> (дата звернення: 08.12.2023).

28. Результати загальнонаціонального опитування. Українське покоління Z: цінності та орієнтири. Центр «Нова Європа». 2017. 135 с. URL: <http://neweurope.org.ua/analytics/ukrayinske-pokolinnya-z-tsinnosti-ta-oriyentyry/>.
29. Ростецька С. І. Конфлікт ідентичностей як загроза безпеці сучасних держав / Ростецька С. І. // Актуальні проблеми політики. 2018. — 2016. — №61. — С. 128—137.
30. Семенова О. Радянська ідентичність у соціо- та етнокультурному просторі сучасної України. Українознавство. 2020. № 4. С. 159—169. URL: [https://doi.org/10.30840/2413-7065.4\(77\).2020.217763](https://doi.org/10.30840/2413-7065.4(77).2020.217763).
31. Сімнадцяте загальнонаціональне опитування: Ідентичність. Патріотизм. Цінності (17—18 серпня 2022). // Соціологічна група «рейтинг». — 2022. — URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/s_mnadcyate_zagalnonac_onalne_opituvanny_a_dentichn_st_patr_otizm_s_nnost_17—18_serpnya_2022.html (дата звернення: 08.12.2023).
32. Сміт Ентоні Д. Націоналізм: Теорія, ідеологія, історія. / Пер. з англійської. — К: "К.І.С.", 2004. — 170 с.
33. Сміт Ентоні Д. Національна ідентичність. — К.: Основи, 1994. — 224 с.
34. Соціологічна агенція "ФАМА". (2015). Конфлікт в медіа і медіа в конфлікті: донесення дразливих питань через ЗМІ. Retrieved from: <http://journalism.ucu.edu.ua/wp-content/uploads/2015/11/Konflikt-v-media-i-mediav-konflikti-Fama-Serpen-Veresen-2015.pdf>.
35. Соціологічний моніторинг «Українське суспільство» | Інститут соціології НАН України. URL: <https://i-soc.com.ua/ua/news/sociologichnij-monitoring-ukrainske-suspilstvo> (дата звернення: 08.12.2023)
36. Сусак В. І. Відображення політичної історії України в пам'яті її громадян : регіональні особливості на прикладі Львова та Донецька / В.І. Сусак. - К. : Видавничий дім "КМ Академія", 2001. // Наукові записки НаУКМА. Том 19: Політичні науки. - С. 36-45.

37. Фукуяма Ф. Ідентичність. Потреба в гідності й політика скривдженості / Френсіс Фукуяма. — Київ: Наш Формат, 2020. — 192 с.
38. Черниш Н., Маланчук О. Динаміка ідентичностей мешканців Львова і Донецька: компаративний аналіз (1994-2004 рр.) // Львів-Донецьк: соціальні ідентичності в сучасній Україні. Україна Модерна. Спеціальний випуск / За ред. Я.Грицака, А.Портнова, В.Сусака. Львів-Київ: Критика, 2007. — С. 160-209.
39. Шліхта Н. В. Пострадянська "амбівалентність свідомості" української молоді (за матеріалами опитування "Радянське минуле та його вплив на життя сучасної молоді") / Шліхта Н. В. // Наукові записки НаУКМА. Історичні науки. - 2022. - Т. 5. - С. 62-69. - <https://doi.org/10.18523/2617-3417.2022.5.62-69>.
40. Шульга М. Критерії європейської ідентичності / М. Шульга // Політичний менеджмент. - 2010. - № 2. - С. 139-147. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PoMe_2010_2_15.
41. Яворська Г. М. До проблеми формування європейської ідентичності в Україні / Г. М. Яворська // Наукові записки [Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. - 2008. - Вип. 42. - С. 269-277. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2008_4
42. Якименко Ю., Пашков М. Україна на шляху до ЄС: оцінки, думки і сподівання громадян. Центр Разумкова. URL: <https://razumkov.org.ua/statti/ukraina-na-shliakh-do-yes-otsinky-dumky-i-spodivannia-hromadian> (дата звернення: 08.12.2023).
43. Яровий Д. Критичний дискурс аналіз як метод дослідження практик громадянського протистояння в соціальних медіа. Науковий вісник Херсонського державного університету. 2018. 21 листоп. С. 166—173.
44. Balakireva, Olga (2021). European Values Study 2017: Ukraine (EVS 2017). GESIS Data Archive, Cologne. ZA7539 Data file Version 1.0.0, <https://doi.org/10.4232/1.13714>.

45. Baldwin C., Furlotte C., Liu Q. Spirituality and Narrative Identity: Three Case Studies. Religions. 2023. 12 October. URL: <https://doi.org/DOI:10.3390/rel14101287>.
46. Balibar E., Wallerstein I. Race, Nation, Class Ambiguous Identities. London, New York : Verso, 1991. 232 p.
47. Berger P. The Social Construction of Reality [Электронный ресурс] / P. Berger, T. Luckmann // <https://archive.org/>. — 1966. — Режим доступа до ресурсу: https://archive.org/details/BergerSocialConstructionOfReality_201901
48. Brewer M. B., Gardner W. L. Who Is This "We"? Levels of Collective Identity and Self Representations. Journal of Personality and Social Psychology. 1996. No. 71. P. 83—93. URL: <https://doi.org/10.1037/0022—3514.71.1.83>.
49. Brubaker R. , Cooper F. beyond identity // theory A. society. — Dordrecht, 2000. — Vol. 29, n 1. — P. 1—47.
50. Bulletin of the European Communities. December 1973, No 12. Luxembourg: Office for official publications of the European Communities. "Declaration on European Identity", p. 118-122 – Режим доступа до ресурсу: http://www.cvce.eu/obj/declaration_on_european_identity_copenhagen_14_december_1973-en-02798dc9-9c69-4b7d-b2c9-f03a8db7da32.html
51. Condor S. Sense and sensibility. These Englands. 2019. P. 29—55. URL: <https://doi.org/10.7765/9781526142276.00010> (date of access: 21.11.2023).
52. Constructing national identity: arts and landed elites in Scotland / F. Bechhofer et al. Sociology. 1999. Vol. 33, no. 3. P. 515—534. URL: <https://www.jstor.org/stable/42857960>.
53. Elias N. Changes in the WE-I balance (1987). The Society of Individuals. New York, 2001. P. 153—238.
54. Erikson E. Identity: Youth and Crisis. New York : W.W. Norton & Company INC, 1994. 336 p.
55. Erikson E. H. Youth and the Evolution of Identity. New York : W.W. Norton & Company INC, 1995. 397 p.
56. The European Values Study. URL: <https://europeanvaluesstudy.eu/>.

57. Giddens A. Runaway World: How Globalization is Reshaping Our Lives. Economics, Political Science, 1999. URL: <https://doi.org/10.5860/choice.38-1813>.
58. Goffman E. The presentation of Self in everyday life / Erving Goffman. — Edinburgh: University of Edinburgh Social Sciences Research Centre, 1956. — 161 c.
59. Hogg M., Terry D., White K. A Tale of Two Theories: A Critical Comparison of Identity Theory with Social Identity Theory. Social Psychology Quarterly. 1995. Vol. 58, no. 4. P. 255–259. URL: <https://doi.org/DOI:10.2307/2787127>.
60. Hooper M. The Structure and Measurement of Social Identity. Public Opinion Quarterly. 1976. Vol. 40, no. 2. P. 154—164. URL: <https://www.jstor.org/stable/2748201> (date of access: 21.11.2023).
61. Huang H., Liu X. Historical knowledge and national identity: Evidence from China. Research & Politics. 2018. Vol. 5, no. 3. P. 205316801879435. URL: <https://doi.org/10.1177/2053168018794352> (date of access: 22.11.2023).
62. Jenkins, Richard. Social identity / Richard Jenkins. — 3rd ed. — Routledge, 2008. — p.246.
63. Mead G. Mind, Self and Society / George H. Mead. — Chicago and London: The University of Chicago Press, 1972. — 401 c.
64. Measuring Identity / ed. by R. Abdelal et al. Cambridge : Cambridge University Press, 2009. URL: <https://doi.org/10.1017/cbo9780511810909>
65. Mehdi A. Narrative Analysis. Strategies of Identity Formation. Wiesbaden, 2012. P. 53–84. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-531-18681-8_4.
66. Paek L. Hybrid Identities in Canada: A Case Study of the Korean Canadian Identity : doctoral dissertation. Bordeaux, 2023. 549 p. URL: <https://doi.org/DOI:10.13140/RG.2.2.34953.83047>.
67. Petithomme M. Is there a European Identity? National Attitudes and Social Identification toward the European Union / Mathieu Petithomme. // Journal of Identity and Migration Studies. – 2008. – C. 15–36.

68. Royuela V. Understanding the process of creation of European identity – the role of Cohesion Policy [Электронный ресурс] / V. Royuela, E. López-Bazo // Investigaciones Regionales - Journal of Regional Research, no. Esp.46, pp. 51-70. – 2020. – Режим доступа до ресурсу:
<https://www.redalyc.org/journal/289/28962777004/html/>.
69. Stets J. E., Burke P. J. Identity Theory and Social Identity Theory. Social Psychology Quarterly. 2000. Vol. 63, no. 3. P. 224–237. URL:
<https://doi.org/DOI:10.2307/2695870>.
70. Stryker, S. Integrating emotion into identity theory, Turner, J.H. (Ed.) Theory and Research on Human Emotions. Advances in Group Processes, 2004, — Vol. 21, Emerald Group Publishing Limited, Bingley, pp. 1—23.
[https://doi.org/10.1016/S0882-6145\(04\)21001-3](https://doi.org/10.1016/S0882-6145(04)21001-3)
71. Stryker, S., & Burke, P. The Past, Present, and Future of an Identity Theory. Social Psychology Quarterly, 2000 — Vol. 63, p. 284—297.
72. Sylvan D. A., Metskas A. K. Trade-offs in Measuring Identities: A Comparison of Five Approaches. Measuring Identity A Guide for Social Scientists / ed. by R. Abdelal et al. 2009. P. 72–110. URL:
<https://doi.org/10.1017/CBO9780511810909.004>.
73. Tajfel H., Turner J. The Social Identity Theory of Intergroup Behavior. Psychology of Intergroup Relation / comp. by S. Worchel, W. Austin. Chicago, 1986. P. 7—24.
74. The American Identity Measure: Development and Validation across Ethnic Group and Immigrant Generation / S. J. Schwartz et al. Identity. 2012. Vol. 12, no. 2. P. 93—128. URL: <https://doi.org/10.1080/15283488.2012.668730>.

ДОДАТКИ

Додаток 1.

Тест Фрідмана

Ranks	
	Mean Rank
important: to have been born in [country] (Q53A)	3,23
important: to respect [country nationality] political institutions and laws (Q53B)	2,73
important: to have [country nationality] ancestry (Q53C)	3,28
important: to be able to speak [national language] (Q53D)	3,04
important: to share [national] culture (Q53E)	2,72

Test Statistics ^a	
N	428
Chi—Square	95,621
df	4
Asymp. Sig.	,000

Ranks	
	Mean Rank
important: to be born in Europe (Q54A)	2,58
important: to have European ancestry (Q54B)	2,56
important: to be a Christian (Q54C)	2,90
important: to share European culture (Q54D)	1,96

Test Statistics ^a	
N	400
Chi—Square	204,262
df	3
Asymp. Sig.	,000

Тест Фрідмана для змінних v189—193 (ознаки українця) і v194—197 (ознаки європейця).

Додаток 2.

Порядкова регресія: національна ідентичність + політичні фактори

Case Processing Summary

		N	Marginal Percentage
національна ідентичність	Зовсім несхожим	15	4,9%
	Не дуже схожим	57	18,7%
	Схожим	168	55,1%
	Дуже схожим	65	21,3%
vote in elections: national level (Q48B)	always	119	39,0%
	usually	136	44,6%
	never	50	16,4%
how important in your life: politics (Q1E)	very important	26	8,5%
	quite important	61	20,0%
	not important	132	43,3%
	not at all important	86	28,2%
how proud are you to be a ... [country] citizen (Q47)	very proud	120	39,3%
	quite proud	132	43,3%
	not very proud	45	14,8%
	not at all proud	8	2,6%
are you willing to fight for country (Q36)	yes	229	75,1%
	no	76	24,9%
how much confidence in: European Union (Q38J)	a great deal	25	8,2%
	quite a lot	170	55,7%
	not very much	78	25,6%
	none at all	32	10,5%
Valid		305	100,0%
Missing		136	
Total		441	

Model Fitting Information

Model	—2 Log Likelihood	Chi—Square	df	Sig.
Intercept Only	472,134			
Final	404,996	67,138	12	,000

Goodness—of—Fit

	Chi—Square	df	Sig.
Pearson	414,089	354	,015
Deviance	307,331	354	,965

Pseudo R—Square

Cox and Snell	,198
Nagelkerke	,221
McFadden	,098

Parameter Estimates

		Estimate	Std. Error	Wald	df	Sig.	95% Confidence Interval	
							Lower Bound	Upper Bound
Threshold	[national_identity = 1,00]	—,891	,801	1,238	1	,266	—2,461	,679
	[national_identity = 2,00]	1,170	,789	2,198	1	,138	—,377	2,717
	[national_identity = 3,00]	4,102	,823	24,810	1	,000	2,488	5,716
Location	[v172=1]	1,028	,383	7,187	1	,007	,276	1,780
	[v172=2]	,534	,362	2,181	1	,140	—,175	1,243
	[v172=3]	0 ^a			0			
	[v5=1]	—,068	,466	,021	1	,884	—,982	,846
	[v5=2]	—,098	,345	,081	1	,776	—,775	,578
	[v5=3]	,251	,290	,746	1	,388	—,318	,820
	[v5=4]	0 ^a			0			
	[v170=1]	1,177	,745	2,493	1	,114	—,284	2,638
	[v170=2]	,875	,730	1,436	1	,231	—,556	2,305
	[v170=3]	—,383	,757	,257	1	,613	—1,867	1,101
	[v170=4]	0 ^a			0			
	[v112=1]	,765	,282	7,359	1	,007	,212	1,318
	[v112=2]	0 ^a			0			
	[v124=1]	—,165	,535	,095	1	,758	—1,213	,883
	[v124=2]	,709	,401	3,131	1	,077	—,076	1,494
	[v124=3]	,307	,415	,547	1	,459	—,506	1,120
	[v124=4]	0 ^a			0			

Test of Parallel Lines^a

Model	—2 Log Likelihood	Chi— Square	df	Sig.
Null Hypothesis	404,996			
General	380,607	24,389	24	,440

Додаток 3.

Порядкова регресія: європейська ідентичність + політичні фактори

Case Processing Summary

		N	Marginal Percentage
європейська ідентичність	Зовсім несхожим	37	13,0%
	Не дуже схожим	102	35,8%
	Схожим	113	39,6%
	Дуже схожим	33	11,6%
vote in elections: national level (Q48B)	always	116	40,7%
	usually	125	43,9%
	never	44	15,4%
важливість демократії 3	1—3	11	3,9%
	4—7	53	18,6%
	8—10	221	77,5%
how proud are you to be a ... [country] citizen (Q47)	very proud	116	40,7%
	quite proud	121	42,5%
	not very proud	41	14,4%
	not at all proud	7	2,5%
are you willing to fight for country (Q36)	yes	212	74,4%
	no	73	25,6%
how much confidence in: parliament (Q38G)	a great deal	7	2,5%
	quite a lot	58	20,4%
	not very much	122	42,8%
	none at all	98	34,4%
how much confidence in: government (Q38Q)	a great deal	8	2,8%
	quite a lot	56	19,6%
	not very much	126	44,2%
	none at all	95	33,3%
how much confidence in: European Union (Q38J)	a great deal	20	7,0%
	quite a lot	162	56,8%
	not very much	72	25,3%
	none at all	31	10,9%
Valid		285	100,0%
Missing		156	
Total		441	

Model Fitting Information

Model	—2 Log Likelihood	Chi—Square	df	Sig.
Intercept Only	595,414			
Final	519,875	75,539	17	,000

Goodness—of—Fit

	Chi—Square	df	Sig.
Pearson	612,942	520	,003
Deviance	450,380	520	,988

Pseudo R—Square

Cox and Snell	,233
Nagelkerke	,254
McFadden	,106

Parameter Estimates

		Estimate	Std. Error	Wald	df	Sig.	95% Confidence Interval	
							Lower Bound	Upper Bound
Threshold	[european_identity = 1,00]	—,943	,861	1,198	1	,274	— 2,630	,745
	[european_identity = 2,00]	1,378	,867	2,529	1	,112	—,320	3,076
	[european_identity = 3,00]	3,760	,885	18,040	1	,000	2,025	5,495
Location	[v172=1]	—,191	,367	,272	1	,602	—,910	,528
	[v172=2]	—,283	,358	,625	1	,429	—,984	,418
	[v172=3]	0 ^a			0			
	[importance_of_democracy=1]	—1,267	,626	4,091	1	,043	— 2,494	—,039
	[importance_of_democracy=2]	—,303	,317	,918	1	,338	—,924	,317
	[importance_of_democracy=3]	0 ^a			0			
	[v170=1]	—,065	,785	,007	1	,933	— 1,603	1,472
	[v170=2]	—,129	,773	,028	1	,867	— 1,645	1,386
	[v170=3]	—1,074	,808	1,767	1	,184	— 2,659	,510
	[v170=4]	0 ^a			0			
	[v112=1]	,566	,291	3,789	1	,052	—,004	1,136
	[v112=2]	0 ^a			0			
	[v121=1]	1,107	,902	1,506	1	,220	—,661	2,874
	[v121=2]	,249	,478	,272	1	,602	—,688	1,187
	[v121=3]	—,181	,310	,340	1	,560	—,789	,427
	[v121=4]	0 ^a			0			
	[v131=1]	—1,051	,853	1,518	1	,218	— 2,723	,621
	[v131=2]	—,314	,489	,412	1	,521	— 1,273	,645
	[v131=3]	,246	,312	,620	1	,431	—,366	,858
	[v131=4]	0 ^a			0			
	[v124=1]	1,538	,599	6,597	1	,010	,364	2,712
	[v124=2]	2,002	,443	20,472	1	,000	1,135	2,870
	[v124=3]	,904	,436	4,288	1	,038	,048	1,759
	[v124=4]	0 ^a			0			

Test of Parallel Lines^a

Model	—2 Log Likelihood	Chi— Square	df	Sig.
Null Hypothesis	519,875			
General	472,492 ^b	47,383 ^c	34	,063

Додаток 4.

Порядкова регресія: національна ідентичність + соціально—демографічні фактори

Case Processing Summary

		N	Marginal Percentage
національна ідентичність	Зовсім несхожим	21	5,6%
	Не дуже схожим	67	18,0%
	Схожим	198	53,2%
	Дуже схожим	86	23,1%
регіони	Західний	117	31,5%
	Південний	91	24,5%
	Східний	42	11,3%
	Центральний	122	32,8%
релігійність	Переконаний атеїст	19	5,1%
	Невіруючий	61	16,4%
	Віруючий	292	78,5%
size of town where interview was conducted Q106 (5 categories)	under 5000	140	37,6%
	5000—20000	35	9,4%
	20000—100000	44	11,8%
	100000—500000	47	12,6%
	500000 and more	106	28,5%
Valid		372	100,0%
Missing		69	
Total		441	

Model Fitting Information

Model	—2 Log Likelihood	Chi—Square	df	Sig.
Intercept Only	310,013			
Final	273,791	36,221	9	,000

Goodness—of—Fit

	Chi—Square	df	Sig.
Pearson	153,492	123	,033
Deviance	141,889	123	,117

Pseudo R—Square

Cox and Snell	,093
Nagelkerke	,103
McFadden	,043

Parameter Estimates

		Estimate	Std. Error	Wald	df	Sig.	95% Confidence Interval	
							Lower Bound	Upper Bound
Threshold	[national_identity = 1,00]	—2,753	,331	69,229	1	,000	—3,402	—2,105
	[national_identity = 2,00]	—1,022	,269	14,424	1	,000	—1,550	—,495
	[national_identity = 3,00]	1,539	,277	30,835	1	,000	,996	2,082
Location	[regions_recoded=1]	,262	,274	,916	1	,338	—,275	,799
	[regions_recoded=2]	—,274	,283	,942	1	,332	—,828	,280
	[regions_recoded=3]	,512	,350	2,137	1	,144	—,174	1,199
	[regions_recoded=4]	0 ^a			0			
	[religious_recoded=1]	—1,559	,454	11,782	1	,001	—2,450	—,669
	[religious_recoded=2]	—,557	,276	4,072	1	,044	—1,099	—,016
	[religious_recoded=3]	0 ^a			0			
	[v276_r=1]	,725	,269	7,298	1	,007	,199	1,252
	[v276_r=2]	,637	,397	2,575	1	,109	—,141	1,415
	[v276_r=3]	,356	,355	1,004	1	,316	—,340	1,051
	[v276_r=4]	—,178	,341	,274	1	,601	—,847	,490
	[v276_r=5]	0 ^a			0			

Test of Parallel Lines^a

Model	—2 Log Likelihood	Chi— Square	df	Sig.
Null Hypothesis	273,791			
General	253,967	19,824	18	,343

Додаток 5.

Порядкова регресія: європейська ідентичність + соціально-демографічні фактори

Case Processing Summary

		N	Marginal Percentage
європейська ідентичність	Зовсім несхожим	55	15,6%
	Не дуже схожим	129	36,6%
	Схожим	136	38,6%
	Дуже схожим	32	9,1%
освіта	неповна середня освіта і нижче (до 9 класів)	6	1,7%
	фахова на базі 8—9 класів, повна середня (+курси)	103	29,3%
	фахова на базі повної середньої	86	24,4%
	вища (бакалавр, спеціаліст, магістр+)	157	44,6%
регіони	Західний	110	31,3%
	Південний	87	24,7%
	Східний	42	11,9%
	Центральний	113	32,1%
релігійність	Переконаний атеїст	16	4,5%
	Невіруючий	58	16,5%
	Віруючий	278	79,0%
Valid		352	100,0%
Missing		89	
Total		441	

Model Fitting Information

Model	—2 Log Likelihood	Chi—Square	df	Sig.
Intercept Only	697,885			
Final	659,616	38,269	9	,000

Goodness—of—Fit

	Chi—Square	df	Sig.
Pearson	620,868	579	,111
Deviance	538,700	579	,884

Pseudo R—Square

Cox and Snell	,103
Nagelkerke	,112
McFadden	,044

Parameter Estimates

		Estimate	Std. Error	Wald	df	Sig.	95% Confidence Interval	
							Lower Bound	Upper Bound
Threshold	[european_identity = 1,00]	—2,952	,656	20,229	1	,000	—4,238	—1,666
	[european_identity = 2,00]	—1,021	,636	2,577	1	,108	—2,269	,226
	[european_identity = 3,00]	1,327	,647	4,212	1	,040	,060	2,594
Location	age	—,032	,021	2,204	1	,138	—,074	,010
	[education_4=1]	—2,505	,893	7,863	1	,005	—4,256	—,754
	[education_4=2]	—,229	,247	,862	1	,353	—,714	,255
	[education_4=3]	—,604	,253	5,705	1	,017	—1,099	—,108
	[education_4=4]	0 ^a			0			
	[regions_recoded=1]	,614	,259	5,628	1	,018	,107	1,121
	[regions_recoded=2]	—,328	,267	1,511	1	,219	—,852	,195
	[regions_recoded=3]	—,332	,337	,973	1	,324	—,993	,328
	[regions_recoded=4]	0 ^a			0			
	[religious_recoded=1]	—,758	,486	2,435	1	,119	—1,711	,194
	[religious_recoded=2]	—,216	,278	,601	1	,438	—,761	,330
	[religious_recoded=3]	0 ^a			0			

Test of Parallel Lines^a

Model	—2 Log Likelihood	Chi— Square	df	Sig.
Null Hypothesis	659,616			
General	639,802	19,814	18	,343